

Vho Angie Motshekga
Minista wa Muhasho
wa Pfunzo ya Muteo

Vho Enver Surty
Muthusaminista wa
Pfunzo ya Muteo

Bugu idzi dzo inwalelwa vhana vha Afrika Tshipembe. mushumo wa hone wo rangiwa phanda nga Minista wa Pfunzo ya Muteo. Vho Angie Motshekga na Muthusaminista wa Pfunzo ya Muteo. Vho Enver Surty.

Bugu dza mishumo dza Rainbow ndi tshipiḁa tsha zwe Muhasho wa Pfunzo ya Muteo wa ita zwa u khwinisa vhukoni ha vhaḁudi vha Afrika Tshipembe vha gireidi dza rathi dza u vanga. Sa tshinwe tsha zwithu zwithulwane zwa Pulanetshumisi ya Muvhuso, thandela iyi yo konadzea nge ya lambedzwa lu sa vhudziswi nga Muhasho wa Gwama la Lushaka.

Hezwi zwo ita uri Muhasho u kone u vbedzwa bugu idzi, dzi kha nyambo dzothe dza tshiofisi, dzi tshi waniwa mahala.

Ri na fulufhelo la uri bugu idzi dzi ḁo thusa vhadadedzi (vhagudisi) mushumoni wavho wa u funza wa ḁuvha linwe na linwe khathihi na u vha na vhuḁanzi uri vha khunyelede kharikhuḁamu yothe. Ro ita nga vhuronwane uri ri sumbedze nḁila vhadadedzi kha nyito nge ra shumisa aikhoni dzi no sumbedza uri mugudi u tea u ita zwithio.

Ri na fulufhelo li no bva li mbiluni uri vhana vha ḁo ḁiphiḁa nga u shumisa bugu idzi zwenezwi vha tshi khou aluwa na u guda, khathihi na uri na vhonevho, sa mudededzi, vha ḁo ḁiphiḁa na vhana avha.

Ri ri kha vhone na vhaḁudi vhavho, ngavhe zwi tshi vha nakela musi vha tshi shumisa bugu idzi. Zwi pfumbe.

U ḁalukanya Mulayotewa (Ndayotewa) wa Ripabujiki ya Afrika Tshipembe (1996)

Milayo ya nḁhesa ya shango i wanala kha Mulayotewa (Ndayotewa) wa Ripabujiki ya Afrika Tshipembe (1996). Milayo iyi i na maanda u fhira na muphuresidennde, maanda ayo a fhira a dzikhothe na a muvhuso wothe.

Ndi milayo ine ya laya vhatu vha lino shango uri vha tea u farana nga nḁilade. Mulayotewa wa shango wo itelwa u tsireledza rothe ri no khou tshila zwino na vhana vhashu vhane vha kha ḁi ḁo ḁa.

ḁalukanyani hune ra bva hone.

Ri songo dovha vkhakhi ha mulovha.

Mulayotewa washu u ri thusa uri ri elekange nga vhumatshelo ha khwine ha rothe khathihi na u vhu fhaḁa.

Rine, vhatu vha Afrika Tshipembe;

Ri dzihla nḁha u shaa ha vhulamukanyi kha tshifhinga tsho fhelaho;

Ri ḁhonifha havho vhe vha tambulela vhulamukanyi na mbofholowo kha shango ḁashu;

Ri ḁhonifha havho vhe vha shuma vha tshi itela u fhaḁa na u vbedzisa shango ḁashu; na

U tenda uri Afrika Tshipembe ndi la vhothe vhane vha dzula khaḁo, vho vhothe kanyawo vha vha huthihi naho vha sa fani.

Zwenezwo, nga kha vhaimeleli vho khethiwaho zwavhuḁi, ri khou ḁanganedza ino Ndayotewa sa wone Mulayo Muhulusa wa Ripabujiki uri u—

Fhelise khethululo ya tshifhinga tsho fhelaho na u thoma tshitshavha tshine tsho ḁisendeka kha ndeme dza demokirasi, vhulamukanyi ha matshiliso na pḁanelo dza vthuthu;

Fhaḁe mitheo kha demokirasi na tshitshavha tshi re khagala hune muvhuso wo ḁisendeka kha lufuno lwa vhatu nahone vhadzulapo vho tsireledzwa nga mulayo nga nḁila I linganaho;

Khwinisa ndeme ya Vhutshilo ha vhadzulapo vhothe na u vhoḁholola vhukoni ha muthu muḁwe na muḁwe; na

Fhaḁa mbumbano na demokirasi zwa Afrika Tshipembe uri li kone u vha fhethu ho teaho sa muvhuso wo ḁiimisaho kha muḁa wa tshaka.

Shumisani pḁanelo dzoḁu sa mudzulapo wa Afrika Tshipembe ni dovhe ni vhe na vhuḁifhindleli ha u tsireledza pḁanelo dza vhaḁwe.

Divhani Mulayotibe Wa Pḁanelo na Mulayotibe Wa Vhuḁifhindleli.

Mudzimu tsireledza vhatu vhashu.

Nkosi Sikelel' iAfrika. Morena boloka setjhaba sa heso.

God seën Suid-Afrika. God bless South Africa.

Hosi katekisa Afrika.

Bugu dza mishumo dzi re kha tselano iyi:

- Luambo lwa Nyengedzedzo Gireidi 1–3 (Nga nyambo dzothe dza tshiofisi)
- Luambo lwa Nyengedzedzo Gireidi 4–6 (Nga Luisimane)
- ḁitheresi ya Luambo lwa Hayani Giredi 1–6 (Nga nyambo dzothe dza tshiofisi)
- Mbalo Gireidi 1–3 (Nga nyambo dzothe dza tshiofisi)
- Mbalo Gireidi 4–9 (Luisimane na Afrikaans)
- Zwikili zwa Vhutshilo Gireidi 1–3 (Nga nyambo dzothe dza tshiofisi)

Yo vusuludzwa,
i tevhedza CAPS

Gireidi ya

3

Zwikili zwa Vhutshilo nga TSHIVENḁA Bugu ya 2 Themo dza 3&4

Dzina:

Kiḁasi:

ISBN 978-1-4315-0294-3

9 781431 502943

Rainbow
WORKBOOKS

LIFE SKILLS IN TSHIVENḁA
GRADE 3 – BOOK 2
TERMS 3 & 4

ISBN 978-1-4315-0294-3

THIS BOOK MAY
NOT BE SOLD.

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Zwi re ngomu

Themo ya 3

Siatari

- 33 Fhethu hu sa tambwi hone 2
- 34 Fhethu hu sa tambwi hone 4
- 35 U namela thekhisi na zwidimela muthu o tsireledzea 6
Tsireledzo ya vathu – Tswayo dzi no ri kaidzela khombo 7
- 36 Tshikafhadzo: Ndi mini? 8
- 37 Tshaka dzo fhambanaho dza tshikafhadzo 10
- 38 Mvelelo dza tshikafhadzo 12
Mañwe hafhu nga tshikafhadzo 13
- 39 Kutshilele kwa vathu vha kalekale... 14
- 40 Kutshilele kwa vathu kalekale 16
- 41 Zwo vha zwi tshi takadza u vha ñwana zwiñja kale? 18
- 42 Thulusi na zwishumiswa 20
- 43 Zwiñwe hafhu nga kuitele kwa zwithu kale 22
- 44 U badelela zwithu 24
- 45 Tshikhalani - ñifhasi nga ñito ñi re tshikhalani 26
Puñanete na Sisiteme ya Duvha nga huswi 27
- 46 Ñaledzi 28
Theñesikoupu 29
- 47 Vhaendatshikhalni 30
Dzisatheñaihi 31
- 48 Mañuvha a tshipentshela 32

Themo ya 4

Siatari

- 49 Zwimela – zwine ra wana khazwo 34
- 50 Zwimela – u bva kha mphwe u ya kha swigiri 36
- 51 Zwine ñifhasi (shango) ña ri ñea 38
- 52 ñifhasi – U bva kha vumba u ya kha tshidina 40
- 53 Zwiwo na zwine ra tea u ita: miñalo 42
- 54 Mulilo 44
- 55 Phenyo (ñadzi) 46
- 56 Mvula ya mañumbu na mimuya ya maanña 48
- 57 Midzinginyo 50
- 58 Zwipuka zwine zwa ri thusa: marangaphanña 52
- 59 Zwipuka zwine zwa ri fha zwiñwiwa kana zwiambaro: ñotshi 54
- 60 Zwipuka zwine zwa ri fha zwiñwiwa kana zwiambaro: khuhu 56
- 61 Zwipuka zwine zwa ri fha zwiñwiwa kana zwiambaro: kholomo 58
- 62 Zwipuka zwine zwa ri fha zwiñwiwa kana zwiambaro: nngu 60
- 63 Zwipuka zwi no ri shumela: mmbwa.. 62
- 64 Zwipuka zwi no ri shumela: donngi... 64

Inwi ni wa tshipentshela.

Muvhili wanu wothe ndi wa tshipentshela.

Muvhili wanu ndi wanu!

A HUNA MUTHU o teaho u kwama vhudzimu hanu.

Arali muñwe muthu a nga kwama vhudzimu hanu, vhudzani vhañwe.

Arali muñwe muthu a nga ni itisa zwithu zwine ni si zwi fune, vhudzani vhañwe.

Hune na nga founela hone ni tshi toda thuso:

Child Line: 0800 05 55 55

Life Line: 0861 322 322

SAPS Crime Stop: 086 00 10111

Nomboro ya shishi ya SAPS: 10111

Nomboro ya Vha Tsireledzo ya Vhana: 012 393 2359/2362/2363

Gireidi ya

3

Zwikili zwa Vhutshilo
nga TSHIVENDA
Bugu ya 2

Heyi bugu ndi ya:

Fhethu hu sa tambiwu hone

Kha ri riwale

Ni pfa no t̄anganedzwa fhethu ho tsireledzeaho sa kilasirumuni ya vhoiwe. Ndi fhethu hune na pfa ni tshi nga vhuyelela tshifhinga tshinwe na tshinwe. A hu na ane a nga ni vhaisa kana a ni huvhadza.

Fhethu hune vhathu vha pfa vho tsireledzea ndi afho hune muthu muñwe na muñwe a pfa o t̄anganedzwa. A hu na ane a do vhaiswa kana a huvhadzwa.

"Tsireledzo ya vhathu" zwi vha zwi tshi khou amba uri muthu muñwe na muñwe u na pfanelo ya u vha fhethu ho tsireledzeaho hune muñwe na muñwe a tendelwa u hu ya, sa zwidimelani, thekhisini na dzibitshini.

Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso ni ambe ngazwo na khonani yanu.

Ambani na khonani yanu uri ndi nga mini u tambela fhethu afha hu songo tsireledzeaho zwi na khombo ngomu.

Kha ri n'wale

Muriwe na muriwe wa vhana vha re kha tshanda tsha u la tshifanyisoni tshinwe na tshinwe u tea u dikhethela u ita zwithu. Vha thuseni vha d'adze mapulo avho a mafhungo.

Hee wa hashu, tevhelani bola! Ni khou of ha mini zwino?

Ebo, ndi nga si ye, ndi nga kha di

_____

_____

Hee wa hashu, thetshelani nyana! A zwi dini, mani. Ni khou shavha mini?

Nn, ndi nga si thetshela, ndi nga kha di

_____

_____

Kha ri ambe

Ambani nga mbudziso idzi ni kilasini.

- Ndi zwithu zwifhio zwi re na khombo zwine zwa nga wanala d'aledaleni?
- Ndi nga mini vhana vha tshi pfana na u tamba dumbani?
- Ndi vhutshilo ha vhoneyi hune ha nga vha khomboni nge vhana vha tambela badani yo d'alesaho zwiendedzi?
- Ndi tswayo dzifhio dzi no ri hanisa u tambela tshiporoni?
- Khombo dza zwiludi zwi no nga pharafeni ndi dzifhio?

Kha ri n'wale

Nangani tshithihi tsha zwifanyiso zwi re kha siat'ari la 2 hafhu ni n'wale phindulo dza mbudziso idzi.

- Tshifanyiso itshi tshi ni vhudza mini?
- _____
- Ni zwi divha nga mini uri afho fhethu a hu tambelwi hone?
- _____

Teacher: _____
 Sign: _____
 Date: _____

Fhethu hu sa tambiwane

Kha ri n'wale

Lavhelesani zwifanyiso. Zwino nangani nthihi ya tshohwana idzi ni i n'wale nga fhasi ha tshifanyiso tshinwe na tshinwe:

Zwanda zwa munna zwi nga nanga khavhu nga nthani ha pharafeni.

Nwana a nga kha di lovha nge a nwa mulimo.

Vhana vha nga kha di fa nga tshipfundamuya – vha sa koni u fema.

Ri songo shumisa mudagasi tsini na madi.

Madi a no khou vhila na tshitimu zwi nga fhisa n'wana.

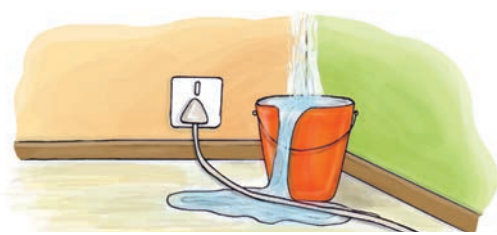
Tshohwana: _____

_____

Tshohwana: _____

_____

Tshohwana: _____

_____

Tshohwana: _____

_____

Tshohwana: _____

_____

Tshohwana: _____

_____

Kha ri ite nyito

Olani tshifanyiso tsha inwi na khonani dzaṅu ni tshi khou tamba phakhani no tsireledzea. Ni do vha ni tshi khou tamba mini? Elekanyani nga tsumbo ya musu ni tshi khou dembetita madembetitini. Thomani nga u ita lupenndelo lwa tshiketshe tshaṅu ni tshi shumisa pene ya khokhi kana penisela. Ni kone u khalara ni tshi shumisa dziphasiteḽe kana khirayoni.

Kha ri t̄haramuwe

Kha ri dudele: Tshimbidzani zwipiḽa zwo f̄hambananaho zwa muvhili waṅu nga tshifhinga tshithihi. Sa tsumbo, monisani khundu na zwinungo zwa zwaṅa khathihi kana mahada na zwinungo zwa milenzhe khathihi.

Nyito khulwane: U balantsa (dadamala)

- Nangavhedzani nga zwikunwe ni kone u tshimbila nga zwirethe.
- Kokovhani nga zwaṅa na magona.
- Dadamalani ni tshi thengathenga, ni tshi tshimbila ni tshi ya phanda na murahu kha thambo i re f̄hasi. Zwi lingedzeni hafhu no bonya maḽo.
- Imani nga zwaṅa, ni ime nga t̄hoho na milavhuwo.

Kha ri femuluwe: T̄haramuwani nga zwit̄uku nga zwit̄uku. Arali zwi tshi konadzea, kha hu shumiswe muzika u no ongolowa na u luludzela.

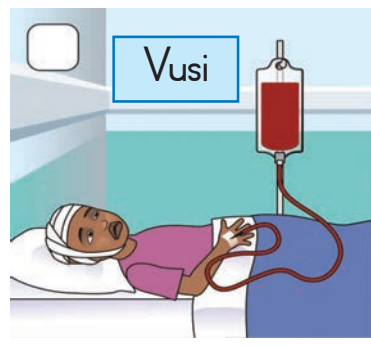

U namela thekhisi na zwidimela muthu o tsireledzea

Kha ri ite nyito

Nomborani zwifanyiso zwi no amba nga zwe zwa bvelela kha Vusi zwi tshi tevhekana nga ngona.

Hee, mukegulu, hu tshee na vhudzulo. Kha vha go sendela vhone!

Thekhisi yo dala musi!

Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso zwa Vusi haf hu ni ambe ngazwo na khonani yaṅu.

- Ndi nnyi we a vhangha khombo iyi?
- Vusi na mme awe vho vha vha tshi nga vha vho ita mini?

Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso zwi tevhelaho ni ambe ngazwo na khonani yaṅu. Avha vhatshu vha khou ita zwifhio zwo khakheaho?

Kha ri ṅwale

ṅwalani khepusheni ya tshifanyiso tshirwe na tshirwe ni tshi bula uri ndi zwifhio zwine vhanameli avha vha si teai u ita.

_____

_____

_____

_____

Tsireledzo ya vhathu – Tswayo dzi no ri kaidzela khombo

Kha ri vhalo

Tswayo dza magondoni (badani) na zwiporoni

dzo vhetshelwa u ri tsireledza. Dzi ri kaidzela khombo. Tswayo dza u kaidza badani dzi anzela u vha na mutalo mutswuku u no mona nadzo. Idzi dziñwe tswayo dzi ri vhudza uri ri tea u difara nga ndilade musi ri badani kana dzi a ri tsivhudza.

Kha ri ite nyito

U posa zwithu nnda musi muthu e tshidimelani tshi no khou tshimbila zwi vhangela vhathu na zwipuka zwi re nnda khombo. Itani luswayo lu no amba uri vhathu vha re tshidimelani vha songo posa zwithu nnda nga mafisitere.

Kha ri ite nyito

Lavhelesani zwifanyiso izwi ni ole luswayo lwo teaho.

Ni sumbedze mudededzi wanu musi no no fhedza.

Teacher:

Sign:

Date:

Tshikafhadzo: Ndi mini?

Kha ri ambe

Lavhelesani tshif anyiso ni ambe ngatsho na khonani yaṅu. Tshif anyisoni itshi hu na tshinwe tshithu tshe na vhuya na tshi vhona kale? Ndi zwithu zwifhio zwo khakheaho kana zwivhi zwine na zwi vhona tshif anyisoni itshi? Ndi nga mini zwo khakhea?

Kha ri vhale

Tshikafhadzo ndi mini?

Tshikafhadzo ine ra ita i dovha ya vhaisa riṅe vhathu, zwipuka na zwimela. Ri a farwa nga malwadze, zwimela zwa vho hana u mela kana zwa fa. Zwiṅwe haf hu ndi zwa uri tshikafhadzo i ita uri vhupo hu vhonele hu songo naka.

Tshikafhadzo i bvelela musi ri tshi ḍadza lifhasi lashu nga tshika. Ri tshikafhadza mufhe wa lifhasi, maḍi na mavu. Muya, maḍi, mufhe na ḍuvha zwi a thusa kha u kunakisa tshikafhadzo. Fhedzi arali tshikafhadzo ya vha yo no kalula nge tshika ya vha yo no ḍalesa, lifhasi li vho balelwa u i shandukisa.

Kha ri ite nyito

Shumani nga zwigwada zwa vhaṭanuvhaṭanu.

Mudededzi waṅu vha ḍo ṅea tshigwada tshinwe na tshinwe fhethu hatsho ha u shumela. Mirado miṅa ya thimu i tea u wana tsumbo dza tshikafhadzo heneḥo dzharatani ya tshikolo. Murado wa vhuṭanu ndi wa u rekhoda tshithu (tshiteṅwa) tshinwe na tshinwe tshine thimu ya tshi wana. Mudededzi waṅu vha ḍo ṅea murekhodi mutevhe une khawo a tea u ita thiki (✓) tsini na tshithu (tshiteṅwa) tshinwe na tshinwe tshine na tshi wana. Musi no no fhedza mushumo uyu, mudededzi waṅu vha ḍo ita manweledzo (samari) a zwe na zwi wana. Dzharatani ya tshikolo tshanu i na mutakalo?

Ni elelwe u tamba zwanga musini no no fhedza.

Kha ri ṅwale

ṅwalani malaṭwa maṭanu e na a wana u mona na tshikolo.

1.	
2.	
3.	
4.	
5.	

Afho kha mutevhe itani thiki (✓) tsini na malaṭwa ane a nga vusuludzwa. Afho kha mutevhe itani (✗) tsini na malaṭwa ane a nga dina zwifuwo zwa dzibulasini.

Kha ri ambe

Shumani nga zwigwada zwa vhatu vha sumbe.

Ni khou ḍo tamba matambwa ni zwithu zwo fhambananaho: lifhasi, maḍi, mavu, muya, tshimela, tshipuka na muthu. Vhatambi vha rathi vha u thoma vha tea u vhudza uyu muthu uri tshikafhadzo i khou vha vhaisa nga mini. Muthu u tea u fhindula muṅwe na muṅwe wa avha vhatambi. Noṭhe no ṭangana ni tea u tshea uri thaidzo idzi dzi nga tandululwa nga ṅdilade. Arali ni na fulufhelo kha litambwa la vhoiwe, ni nga kha ḍi hambela mudededzi uri ni li tambele kilasi yoṭhe.

Tshaka dzo fhambananaho dza tshikafhadzo

Kha ri vhale

Tshikafhadzo ya mufhe

Musi ri tshi tshikafhadza mufhe ri vha ri tshi khou u shela milimo (phoizeni). Ri ita ngauri musiri tshi vhasa malasha, dizili, pitirolo, gese na khuni nga ndila yo kalulaho. Mutswi wa izwi zwivhaswa u na gese dzi si na mutakalo ngomu, dzine dza dzhena mufheni.

Mufhe u dovha wa tshikafhadzwa nga buse, mutavha, muora, vhutsi na mvula. Miri i thusa kha u bvisa gese dzi re na milimo kha mufhe ha dzhena okhisidzheni i re na mutakalo ngomu. Arali ra nga remesa miri minzhi, gese ya mulimo i dzula i mufheni nahone ha vho tou dzhena okhisidzheni tshukhutshukhu.

Ri tea u fema muya wo kunaho uri ri dzule ri na mutakalo. U fema muya wo tshikafhadzwo zwi ri vhangela malwadze a mikulo na mafhafhu. Hu na huwe fhethu shangoni hune vathu vha tea u ambara dzimasiki dza ningo na milomo musiri vha tshi bvela nda, ngauri mufhe wo tshikafhadzwa nga maanda lune a u femei.

Tshikafhadzo khulwane Cape Town ndi ya mimosoro, mamaga na zwivhaswa zwi no vhaswa midini.

Tshikafhadzo ya mufhe i dovha hafhu ya tshinyadza ozouni ine ya tsireledza Lifhasi kha masana a no tshinyadza a no bva duvhani. Arali kha mufhe ha dalesa esidi ine ya nga bva i mamagani, zwi nga vhangamvula ya esidi, ine ya vhulaha zwimela ya tshinyadza zwifhatso.

Tshikafhadzo ya mavu

Tshikafhadzo ya mavu i bvelela musu ho dalesa milimo mavuni. Tshikafhadzo ya mavu i dovha hafhu ya bva i mamagani na migodini. Malatwa a no bva midini yashu, zwikoloni, zwibadela na dziofisini a fukedzwa madaledaleni a milindi. Malatwa aya a tshikafhadza mavu. Tshikafhadzo ya mavu i shela mulimo zwiliwani zwine zwa liwa nga vhathu na zwipuka.

Tshikafhadzo ya maḍi

Tshikafhadzo ya maḍi i ita uri maḍi a ngomu mavuni na a re milamboni, maishani na madamuni a dzhenwe nga milimo. Hezwi zwi itea musu limaga li tshi bommbela maḍi a re na tshika ngomu mulamboni u re na maḍi o kunaho. Zwi dovha hafhu zwa bvelela musu milonga ya tshamphugane a tshi dzhena maishani, madamuni, kana tshavhela dza madaledale o fukedzwaho dzi tshi tahela kha maḍi a ngomu mavuni. Maḍi o tshikafhadzwaho a a lwadza vhathu a dovha a vhulaha na khovhe na zwiḱwe zwipuka. Zwimela zwi re tsini na maḍi o raloho na zwone zwi a fa.

Tshikafhadzo nga phoso

Tshikafhadzo nga phoso i vhangwa nga zwiendedzi zwiḱulwane zwi no nga malori khathihi na nga mimodoro na thekhisi dzi no dzulela u lidza bele, mitshini ya mamagani, muzika u no dzingisa nḱevhe khathihi na nga mitshini ya hune ha khou fhatwa hone zwifhato na dzibada. Phoso yo kalulaho i nga ni dzingisa nḱevhe.

Teacher: _____

Sign: _____

Date: _____

Mvelelo dza tshikafhadzo

Kha ri ambe

Lavhelesani tshifanyiso itshi ni ambe ngatsho na khonani yaṅu.

Kha ri ṅwale

Avha vhathu na zwipuka vha nga amba mini malugana na tshikafhadzo? Fhedzisani fhungo liṅwe na liṅwe kha a re afho fhasi. "Tshikafhadzo a yo ngo luga vhutshiloni hanga ngauri..."

[Empty speech bubble for response]

[Empty speech bubble for response]

[Empty speech bubble for response]

[Empty speech bubble for response]

[Empty speech bubble for response]

Kha ri ṭharamuwe

Zwino wanani hupu ine na do tamba ngayo. Inwi na khonani yaṅu sielisanani ni tshi pfuka hupu iyi, ni thome nga u shumisa milenzhe ni tevhele nga u shumisa zwanḁa.

Imisani hupu yo sedza nṯha musi khonani yaṅu a tshi khou sera khayoy. Tambani nga u tou sielisana. Ni ite na u sendamisa hupu u itela uri zwi konḁe u sera.

Mañwe hafhu nga tshikafhadzo

Khatri ite nyito

Ngei murahu no lavhelesa mafhungo la tshikafhadzo u mona na tshikolo tshanu. Arali ni songo swika he na dobela/kumba malatwa ayo, zwi iteni zwino. Mudededzi wanu vha do ni fha mapulasitiki na magilavu a pulasitiki a u tsireledza zwanda zwanu.

Shumisani zwiwhumbeo zwa dzhometiri ni dizaine mupendelo wa phositara yanu.

Rerani na khonani yanu nga ndila dzi tevhelaho dza u dizaina phositara:

- u konanya mivhala
- ndinganyiso
- dodombedzo
- edanya

Teacher:

Sign:

Date:

Kutshilele kwa vhathu vha kalekale

Kha ri ambe

Zwithu zwine ra ita na uri ri zwi ita nga ndilade zwi a shanduka tshifhinga tshi tshi ya. Lavhelesani zwifanyiso izwi.

Ambani na khonani yanu nga zwe zwa shanduka. Ni nga sedzavho na mishumo ye vhathu vha re tshifanyisoni itshi vha vha vha tshi ita, he vha vha vha tshi shuma hone na lushaka lwa zwiambaro zwe vha vha vha tshi ambara. Ni vhona u nga vho vha vha tshi shuma vhukule vhungafhani na mahaya avho? Ni vhona u nga vho vha vha tshi la zwiliwade? Vho vha vha tshi ya nga mini mushumoni? Zwino lavhelesani tshifanyiso tshi re kha tsha monde ni ambe nga mbudziso dzi re afho ntsha. Zwino lavhelesani zwila zwirwe zwifanyiso. Izwi zwithu zwothe zwo shanduka nga ndilade?

Kha ri vhale

Kalekale vhathu vho vha vha tshi dzula tsini na zwithu zwine vha zwi lila, tsumbo ndi ya zwiliwa na madi. Namusi, naho ri tshi lila zwithu zwi no fana na zwa vha kale, zwi a leluwa u wana zwiliwa, madi na mudagasi nga ntshani ha thekhinolodzhi.

Kha ri n'wale

Deithi: .....

Mutalotshifhinga khoyu une na go u shumisa musi ni tshi guda zwinzhi nga kutshilelele kwa vhatu vha kalekale.

Miñwahani ya miliyoni dza 15 000 yo fhiraho:
Hu vhumbiwa Lifhasi (shango)

Miñwahani ya miliyoni dza 2.5 yo fhiraho:
Zwivhumbwa zwi no fana na vhatu zwa u tou thoma

Miñwahani ya 100 000 yo fhiraho: Vhatu vha u tou thoma

Miñwahani ya 40 000 yo fhiraho:
Vharwa (VhaSan)

Miñwahani ya 2015:
U thoma ha Tshifhinga Tsha Murena Yesu

Nga 1814
Nzhini ya tshitimu ya u thoma

Nga 1652
Vhatu vha Yuropa vha swika Afrika Tshipembe

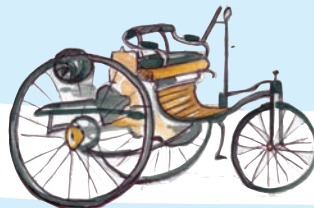
Nga 1200
U aluwa ha Mapungubwe ngei Limpopo

Nga 1876
Hu tumbulwa luṅingo lwa musalauno

Nga 1879
Hu tumbulwa mbone dza mudagasi

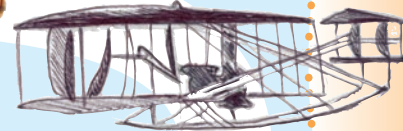

Nga 1885
Modoro wa musalauno wa u tou thoma

Nga 1895
Radio ya u tou thoma

Nga 1903
Bufho la u tou thoma

20__
U bebwa hanu
Nga 1994
Vho Nelson Mandela vha vha muphuresidennde washu

Nga 1975
U thoma ha khomphiyuthavhune

Nga 1973
Selefounu ya u tou thoma

Nga 1969
Vhatu vha u thoma nwedzini

Teacher:
Sign:
Date:

Kutshilele kwa vhathu kalekale

Kha ri riwale

Zwino dzhenisani madzina na deithi dza mabebo a vhabebi vhanu na vhomakhulu kha uyu muri wa mutsa

Mudededzi wanu vha do ni humbela uri ni humbele mashaka a re vhalala uri vha dalele kilasi ya vhoiwe kana vha tou humbela muwe muthu a no bva tshitshavhani tsha hanu. Uyu muthu ni nga mu vhudzisa mbudziso dzifhio dzi no kwama vhutshilo hawe?

Dzina la makhulutshinna:

Deithi ya mabebo:

Dzina la khotisi:

Deithi ya mabebo:

Dzina la makhulutshinna:

Deithi ya mabebo:

Dzina la makhulutshisadzi:

Deithi ya mabebo:

Dzina la mme:

Deithi ya mabebo:

Dzina la makhulutshisadzi:

Deithi ya mabebo:

Dzina langa:

Deithi ya mabebo:

Vhudzisani vhabebi vhanu mbudziso thanu nga vhomakhulukuku wanu. Shumisani maipfi a tevhelaho kha mbudziso dzanu: **lini, ngafhi, mini, ngani** na **hani**.

Kha ri vhale

Vhagudi vha tshikolo tsha doroboni ya Karoo ya Graaff-Reinet vho ramba Vho Johannes Maart uri vha de vha vha anetshele mafhungo. Tshitori tsha hone khetshi:

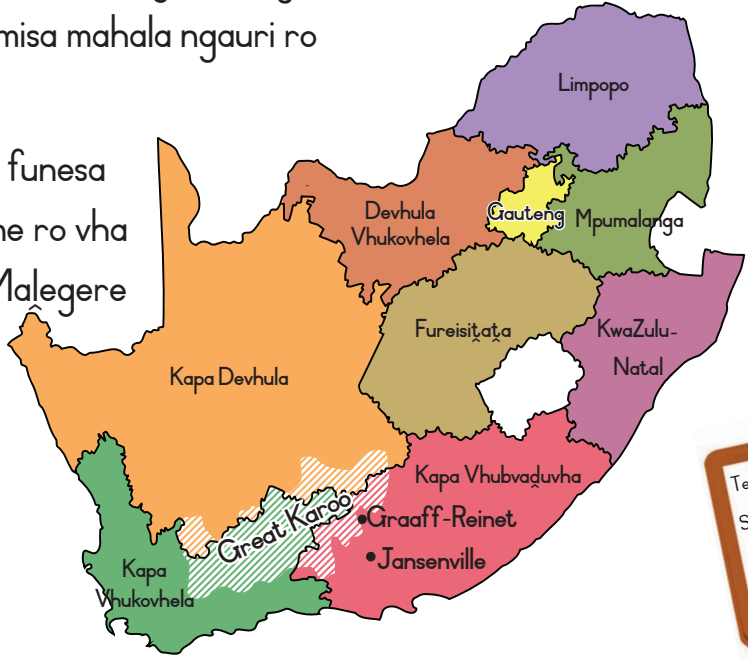
Ndo bebwa nga la 7 la Fulwana 1922 bulasini i re Karoo i no pfi Gannaslaagte. Khotsi anga vho vha vha tshi shuma bulasini ngeno mme anga vho vha vha tshi shuma nduni (khishini) ya henefho bulasini. Lavhutanu linwe na linwe ro vha ri tshi phakha nama i no bva kha rabulasi, ye ra vha ri tshi bika nga Mugivhela na Swondaha. Ro vha ri si na firidzhi ya u i rothodza. Zwino vhege yotlhe ro vha ri tshi vha ri si na tshisevho tsha nama. Tshinwe tshifhinga ro vha ri tshi wana nama yo linganaho lune ra kona u ita mukoki (belitono) nga maanda musu rabulasi o thuntsha tholo (kudu) kana tsepe. Ro vha ri tshi tshilesa nga mavhele e ra vha ri tshi ita vhukhopfu ngao ra bika vhuswa kana ra a tanganyisa na nawa ra ita tshidzimba tshi no pfi umngqusho. Khotsi anga vho vha vha tshi newa fulauru ya vhurotho ya madzhoru ye ya vha i tshi bva tshigayoni Jansenville. Mme anga vho vha vha tshi dina tshifhinga vha baka vhurotho nga bodo ya tsimbi i sa lemeli zwone, vha tshi shumisa mahala ngauri ro vha ri si na tshitofu.

Kana vha baka khethe dzine nda dzi funesa dzo tou gotshiwaho. Khekhe dza hone ro vha ri tshi dzi la nga sirapu ya madoro. Malegere ashu ho vha hu nonzhe dza miunga (miri ya mipfa mitshena).

Deithi: .....

Tsivhudzo ya mudededzi:
Arali mudededzi wanu vha tshi khou balelwa u ramba muthu uri a de kilasini ya vhoiwe, ni nga shumisa tshitori tsha Vho Johannes Maart.

Teacher: _____
Sign: _____
Date: _____

Zwo vha zwi tshi takadza u vha n̄wana zwiḽa kale?

Kha ri n̄wale

Lavhelesani tshin̄we na tshin̄we tsha zwiḽanyiso ni bule uri ndi tsha zwino kana ndi tsha kale naa. N̄walani "Musalauno" (kha zwino) kana "Musalauḽa" (kha kale) nga fhasi ha tshifanyiso. Zwino khaḽarani tshibogisi tsha "Tshilala" tshi re nga fhasi ha tshifanyiso tshi no khou sumbedza tshithu tsha kale tshi no takadzesa. Shumisani muvhala une na u funesa.

--	--	--	--

--	--	--	--

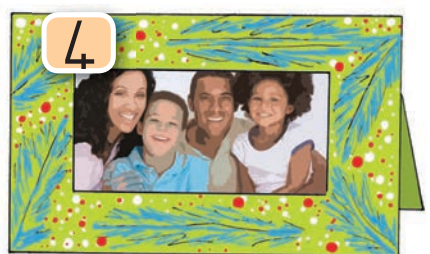
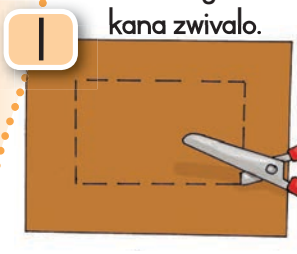
Kha ri ite nyito

Itani fureme ya tshifanyiso.

Ni tea u vha na:

- Gwati ḽa khadibodo ḽa muvhala.
- Mihwenga mivhili ya bambiri ḽa khadibodo ḽi re na muvhala.
- Matheriaḽa wo fhambananaho wo vusuludzwaho une na ḽo u shumisa kha u ita dziphetheni, tsumbo, nzharo yo fhelaho ya harani, tshithivho tsha khokho, muthenga na zwithivho zwo fhambananaho kana zwiḽalo.

Hu na nḽila nnzhi dzine ra nga kona u vhulunga ngadzo zwithu zwavhudi zwi re zwa kale.

1. Gerani tshikwea kana rekithiengele kha khadibodo u itela u ita fureme ya tshifanyiso.
2. Penndani nga fhasi (tshiraho) ha tshithu tshine na khou ḽoḽou tshi shumisa kha u ita phetheni yaḽu.
3. Khavhisani fureme yaḽu nga u ndondomedza, kha khadibodo, lurumbu lwo penndiwaho lwa tshithu tshine na khou ḽoḽou ita.
4. Musi fureme yo no oma, dzhenisani tshifanyiso tsha makhulutsisadzi vhaḽu kana makhulutshinna ni fhe mme kana khotsi aḽu sa tshifhiwa.

Kha ri vhaḽe

Vho Maart vha dovha vha dalela tshikolo itshi lwa vhuvhili. Vha isa phanda u anetshela tshitori tshavho:

Ro vha ri sa tḽangani na vhathu vhanzhi vhaiwevho. Mḽe anga na khotsi anga vho vha vha tshi shumesa nahone awara nanzhi. Ro vha ri tshi dalela vhathu vha dziḽwe bulasi nga Swondaha. Tshiḽwe tshifhingavho ro vha ri tshi tḽuwa nga golei ya phulu. Khaladzi anga na khonani dzawe vho vha vha tshi pfana na ita mipopi ya vumba.

Ndo thoma u ambara zwienda ndi na miḽwaha ya 12. Khotsi anga vho vha vho zwi ita nga mukumba wa kholomo wo sukiwaho. Ndo pfa ndo takala ngauri ndo vha ndi si tsha ḽo vangula mipfa khathihi na u tambula nga "zwikunwe zwo omaho" nga phepho khulu ya mahada nga matsheloni.

Kha ri ambe

Ambani na khonani yaḽu uri zwo vha zwi tshi takadza naa u vha ḽwana zwiḽa kale.

Zwo vha zwi khwiḽe kha u vha ḽwana wa musalauno? Ambani uri ngani. Elekanyani nga thulusi na zwishumiswa zwine na vha nazwo ḽamusisi na uri zwo ri leludzela uri ri kone u ita zwithu nga u tḽavhanya nahone nga ḽdila i re khwiḽe.

Kha ri onyolowe
Itani ḽdowḽdowe dzi tevhelaho ni ḽoḽhe kana nga vhavhilihavhili (phere).

- U ima nga zwanda
- U ima nga tḽhoho
- U vhubuletshela phanda na murahu
- Tshifindinkodo

Teacher:
Sign:
Date:

Thulusi na zwishumiswa

Lavhelesani zwifanyiso zwi re kha tshanda tsha monde zwa thulusi dze dza vha dzi tshi shumiswa kalekale. Kha kholomo i re kha tshanda tsha u la, olani kana ni gere zwifanyiso zwa thulusi dzi no shumiswa musalauno.

Kha ri ite nyito

Kha ri ambe

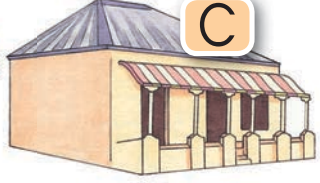
A

Nndu ya miñwahani ya 300 yo fhiraho

B

Nndu ya miñwahani ya 200 yo fhiraho

C

Nndu ya miñwahani ya 150 yo fhiraho

D

Nndu ya musalauno

Nndu idzi dzo shanduka nga ndilade miñwahani yo fhambananaho?

Ndi nga mini dzo shanduka?

Ndi matheriala ifhio ye ya shumiswa kha u fhatxa nndu idzi?

Ndi zwithu zwifhio zwine na nga zwi wana ngomu nnduni ya D zwe zwa vha zwi siho nnduni ya A?

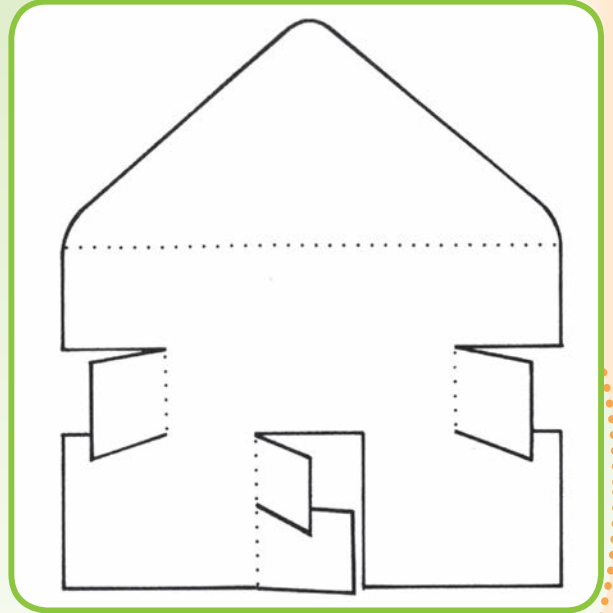
Kha ri ite nyito

No guda uri nndu dzo shandukisa hani na u khwinisiwa miŋwahani minzhi. Fhano Afrika Tshipembe hu na nndu dzo khavhiswaho nga makolo, sa nndu dza Mandevhele. Dzi divhelwa makolo a re kha mbodo dzadzo a mivhalavhala. Didihieni, Iwa kholekhole, ni Mundevhele zwino ni na mushumo wa u tengula (khavhisa) mbondo dza nndu ya hanu ya Tshindevhele.

Ni tea u vha na:

- Bammbiri la mivhala
- Fulobo tshena
- Tshigero
- Khirayoni
- Guluu

1. Gerani vothi na mafasiṭere kha fulobo yanu, sa zwe zwa sumbedzwa kha tsumbo.
2. Petelani murahu mulomo wa fulobo uri u ite ṭhanga.
3. Zwino shumisani phetheni, zwivhumbeo na mitaladzi khathihi na mivhala yo fhambananaho ni tshi khavhisa nndu yanu ya fulobo.
4. Humbelani mudededzi wanu vha ni ṭalutshedze uri ndi nga mini zwi na ndeme uri ni shumise zwivhumbeo na phetheni dza dzhiometiri.
5. Nambatedzani nndu yanu kha muhwenga wa bammbiri la muvhala.
6. Shumisani zwifanyiso zwe na zwi wana kha magazini kha u khavhisa u mona na nndu yanu.

Kha ri ṭharamuwe

- Itani u nga ni khou saha basha la u fhaṭa nndu zwa kholekhole. Sukumedzani na u kokodza nga tshanda tsha u la, ni ite ni tshi tshintshela kha tsha monde.
- Imani tsini na phathinara yanu. Hakani tshanda tshanu tsha u la kha tsha monde tsha muthu a re tsini na inwi. Itani zwa kholekhole zwauri inwi na phathinara yanu ni khou gagamisa saga la mugayo li no lemela, ni sendamele kha tshanda tsha monde. Ni ite ni tshi tshintsha lurumbu.
- Diiteni u nga ni muri, ni imise tshanda tshithihi nṭha ha ṭhoho.

Teacher: _____

Sign: _____

Date: _____

Zwinwe hafhu nga kuitele kwa zwithu kale

Kha ri vhale

Zwino ndi lwa vhuraru Vho Maart vha tshi dalela tshikolo itshi hafhu. Vha na zwinzhi zwine vha tama u dovha vha anetshela:

Wekishopho ya afha bulasini yo vha i na nando ine vhashumi vha i shumisa kha u ita na u lugisa thulusi na zwishumiswa.

Ro vha ri tshi ita zwiporo zwa bere kana rimu dza malinga a goloi (wegoni).

Musi ndi na miwaha ya fumi, ha wa gomelelo lihulu. Zwiliwa zwi si tsha wanala. Ro pfa ro takala vhukuma musu we mvula ya na.

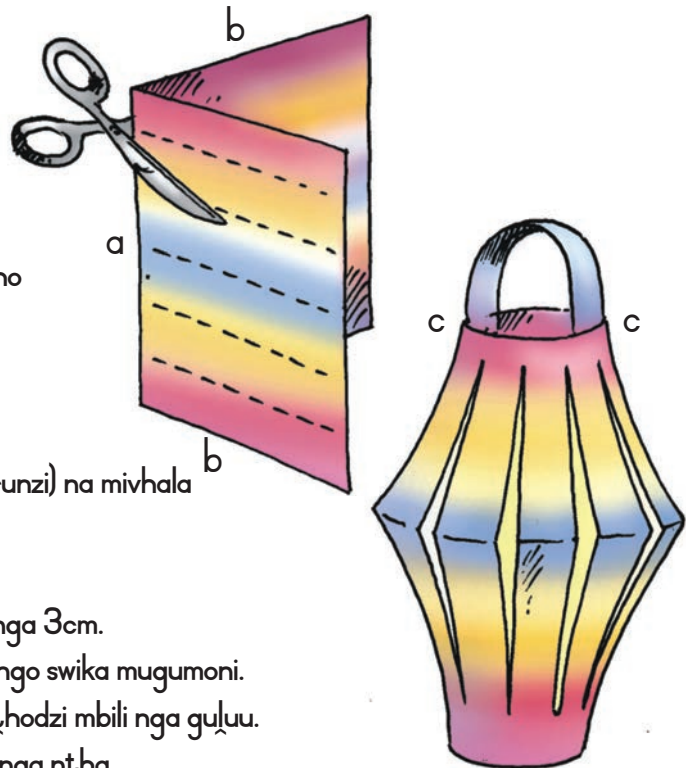
Kha ri ite nyito

Itani denzhe (luvhone) la tshifhinganani tsha kale.

Ni tea u vha na:

- Muhwenga wa bambiri la tshikwea
- Pennde ya magi ya mivhala yo fhambananaho
- Buratsho ya u ola
- Rula, penisela na tshigero
- Guluu

1. Khavhisani bambiri lanu nga mibirimo (mirunzi) na mivhala yo fhambananaho.
2. Petani bambiri nga vhukati.
3. Talani mitalo kha bambiri yo thalangana nga 3cm.
4. Gerani ni tshi tevhedza mitalo, fhedzi ni songo swika mugumoni.
5. Petululani bambiri ni nambatedze meme/tshodzi mbili nga guluu.
6. Shumisani lubambiri kha u ita mukungelo nga ntsha.

Kha ri ambe

Lavhelesani tshifanyiso tsha kutshilele kwa bulasini miwahani ya 200 yo fhiraho. Ambani na khonani yaṅu nga zwine zwa ni takadza tshifanyisoni itshi. Todani, sa tsumbo, zwiambaro, thulusi na tshaka dza vhuendedzi. Ni tshi fhedza ni ṭalutshedze mudededzi waṅu na kilasi nga zwe na rera ngazwo na khonani yaṅu.

Kha ri ṅwale

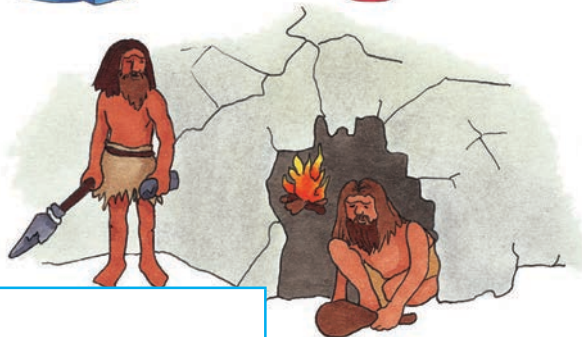
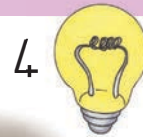
Livhanyani tshivhonetsheli tshirwe na tshirwe na tshifanyiso tsho teaho. Ni ite na u ṅwala dzina la tshivhonetsheli tshirwe na tshirwe nga fhasi ha tshifanyisoni itsho. Nangani maipfi haya:

thotshi

gulupu

khandela

mavhone a phanda a modoro

Teacher: _____
 Sign: _____
 Date: _____

U badelela zwithu

Themo ya 3 - Vhege dza 7

Kha ri riwale

Vhathu vho vha vha tshi renga nga mini zwine vha tṓḁa? Shumisani liṭhihi la maipfi a tevhelaho kha u fhedzisa tshitori tsha tshelede tshi re afho fhasi. Ro dzula ro ni nea maledere a u thoma uri a ni thuse.

badela	fola	vhulungu	la, masetḁha	badelela
khoini (mangwende)	musuku	u renganya (rengiselana)	mikumba	tshedele ya bambiri

Kalekale, vhathu vho vha vha sa shumisi kh _____ kana tsh _____ ya b _____ vha tshi b _____ zwithu. Nga hetsho tshifhinga, vho vha vha tshi tou r _____ sa yone ndila u nekana thundu. Arali muthu a vha e na f _____ linzhilinzhi ngeno a si na zwiliwa zwo linganaho wa u l _____, o vha a tshi tṓḁa muthu ane a nga u fha fola ula a mu fha zwiliwa. Zwithu zwi no nga sa vh _____, muṅo, mik _____ kholomo na fola zwo vha zwi tshi shumiswa. ga murahu vhathu vha vho thoma u shumisa zwipiḁa zwa m _____ na mas _____ kha u badelela thundu. Nga murahu ho shumiswa minerala kha u ita zwipiḁa zwa kh _____. Namusi ri vho shumisa tsh _____ ya b _____ kana garaṭa dza khiredithi musi ri tshi renga zwithu.

Kha ri tharamuwe

- Vheani dzihupu fhasi ni tale zwitengeledzi mavuni.
- Musi mudededzi waṅu vha tshi ni vhudza uri ni fhufhe, fhufhelani tshidangani nga milenzhe yoṭhe.
- Musi mudededzi waṅu vha tshi ni vhudza uri ni fhufhe, fhufhelani nṅa ha tshidanga nga mulenzhe muthihi.
- Tambani openi. Shumisani tshoko kha u ola zwitendeledzi na zwikwea fhasi.

Kha ri vhale

Vho Maart vho tshaphudza tshitori tshavho nga hei ndila musi vha tshi endela tshikolo lwa u fhedzisela:

Zwino vhunga ndo no notha ndi tshi khou tshila vhutshilo vhu sa dini fhano doroboni ya Graaff-Reinet, ndi a kona u elekanya zwa ngei murahu zwa vhutshilo vhu no konda fhedzi hu havhudi. Zwe zwa nkondela ndi a zwi hangwa.

Zwithu zwinzhi zwo no shanduka zwino – hu na mudagasi wa Escom, nahone muñwe na muñwe u na selefounu, ila nñdu ya kale yo vusuludzwa lune ya vho nga ya doroboni.

Fhedzi zwithu zwinzhi zwi kha ñi vha zwo rala. Nngu dzi kha ñi fana na kale na nga u lila nahone madekwana mañwe na mañwe hu na mushumi a no hwala mafhi a tshi bva shedeni la mafhi a tshi ya khishini nduni. Phunguhwe na thwani (kharakhala) dzi kha ñi bata nngu.

Kha ri ambe

Sa kilasi, ambani nga zwithu zwine na vhona zwo shanduka u bva tshee na bebiwa.

Zwino ambani nga zwine na vhona zwi tshi nga zwo ñi dzula zwo ralo minwahani yothe heji.

Teacher:

Sign:

Date:

45

Tshikhalani - lifhasi nga lito li re tshikhalani

Themo ya 3 - Vhege dza 8

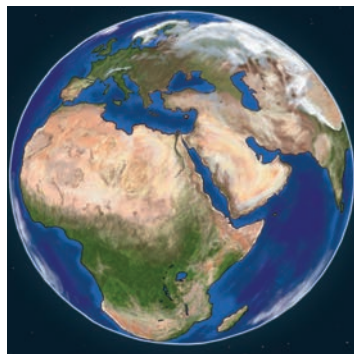

Kha ri vhale

Lifhasi ndi bola kana khungulu khulwane ine ra dzula khayoy. Zwothe zwo li tingahori ri ndi tshikhalani kana denga (linnda).

Ro thoma fhedzi u kona u vhona lifhasi ri tshikhalani kha mirwaha ya 50 yo fhiraho.

Lavhelesani tshifanyiso tsha lifhasi tshi re kha tshanda tsha u la. Ni a kona u vhona shango, madanzhe na makole. Ambani na khonani yanu uri ndi zwipida zwifhio kha tshinepe itshi zwine zwa sumbedza shango, zwine zwa vha madanzhe na zwine zwa vha makole.

Lifhasi la manakanaka, haya hashu, li tshi vhonala muthu e tshikhalani.

Kha ri ite nyito

Kha mepe uyu, tevhedzelani phenndelo dza mepe dza zwipida zwine na khou zwi vhona kha tshinepe. Shumisani khirayoni dza mivhala yo fhambananaho kha zwipida zwo fhambananaho.

Nwalani madzina a zwipida izwo zwa shango.

Kha ri vhale

Lifhasi lo putelwa nga luvhemba lwa mufhe. Lu vhidzwa u pfi ndi dzingamufhe. Ni a kona u lu vhona afho kha tshinepe?

Pulanete na Sisiteme ya Duvha nga hūswi

Kha ri vhale

Dzingamufhe la lifhasi ndi luvhamba lwo putelaho lifhasi lu re na vhudenya hu no swika 120 km. Na vhuya na sunguvhela nga 120 km ni tshi bva kha lifhasi, ni vha no no vha kha linnda. Ndi henefha hune ra wana hone vhahura vha lifhasi: dzipulanete dzinwevho na naledzi!

Kha ri ambe

Kha linnda a hu na masiari – hu dzula hu vhusiku. Ambani na khonani yanu uri ndi ngani?

Kha ri vhale

Vhahura vhashu vha tsinitsini vhothe vha dzula kha Sisiteme ya Duvha.

Duvha: Ndi bola ya gese ine ya fhisa nga maandesa. Ngomungomu ha Duvha hu fhisa lu kalulaho lune gese dzi a "noka" dza vangana. U "noka" uhu kana fiuzhini i ita uri ri ne ri re kha lifhasi ri wane tshedza, vhududo na maanda (fulufulu). Duvha ndi naledzi nahone ndi tshivhindi tsha Sisiteme ya Duvha.

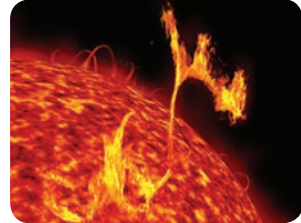
Pulanete: Hu na pulanete dza malo hu tshi katelwa na Lifhasi.

Pulanete dza zwidwafu (zwirole): Ndi bola kana magenzu a matombo na aisi ane a mona duvha e kulekule nalo. Pluto ndi pulanete ya tshidwafu (tshirole) ine ya nga vha tsumbo ya khwinekhwine.

Mithio: Aya ndi magenzu a matombo. Musi a tshi kudana na dzingamufhe lashu a a fhisa vhukuma. A a swa a ita mitalo i no duga vhusiku makoleni. Zwi pfi ndi "naledzi dzi no thuntsha". Arali a nga wela shangoni a sa athu swa a thothela, ri ri ndi "mithoraiti"

Nwedzi: Ndi bola i no rothola, yo faho, yo dalaho matombo na buse. I mona Lifhasi. Ndi thukhu kha Lifhasi kana.

Khomethe ndi magenzu mahuluhulu a aisi na gese ane a tshimbila nyendo (obithi) ndapfu a tshi mona na Sisiteme ya Duvha. Khomethe dzi anzela u sendela tsini na duvha.

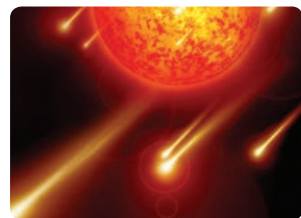
Duvha

Pulanete

Pulanete dza zwidwafu (zwirole)

Mithio

Nwedzi

Teacher:
Sign:
Date:

Naledzi

Kha ri n'wale

Lifhasi li na vhahura vha no mangadza kha sisiteme ya duvha. No guda zwitukutuku nga vhañwe vha vhahura vhashu. Ndi vhañhio vhane na nga tama u divhesa ngavho? Nwalani zwe na nanga afho fhasi. Bulani zwiitisi zwihili zwe zwa ita uri ni nange vhahura avho.

Zwe nda nanga: _____

Zwiitisi zwanga zwihili: _____

_____

Kha ri vhale

Ra tou vhuya ra fhira pulanete dza zwidwafu ri vha ro no bva kha Sisiteme ya Duvha. Zwino ro no dzhena ngomungomu ha linnḁa. Ndi hune ra wana zwi tevhelaho:

Naledzi: Ndi bola dzi no fhisesa dza gese, sa duvha, fhedzi dzi kulekule na riñe. Hu na dzibilyoni na dzibilyoni dza naledzi – a ri nga ḁo vuwa ro kona u dzi vhalala dzotḁhe. Naledzi dzi wanala dzi kha saidzi nnzhi dzo fhambananaho - duvha lashu li na saidzi ya vhukati.

Sisiteme ya duvha yashu ri i vhidza uri ndi linnḁa kana denga. Linnḁa ndi tshinwe na tshinwe tshine tsha tshila, nahone a ri divhesi zwinzhi ngalo. Ni vhona u nga hu nga vha hu na huñwe fhethu hu no fana na lifhasini (shangoni) afha kha linnḁa, hune ha vha na vhutshilo?

- Kha ri ite nyito
- Thetshesani luimbo lwa Afrika Tshipembe lu no ḁo tambwa nga mudededzi wanu.
  - Vhathu vhoḁhe vha tshigwada wanani uri ni nga tamba nga luimbo ulu.
  - Musi ni kha tshigwada, pfanani ni n'wale luimbo lwa muimbimakone wa "repe" ni lu ḁanele kilasi.
  - Kha ri tambe

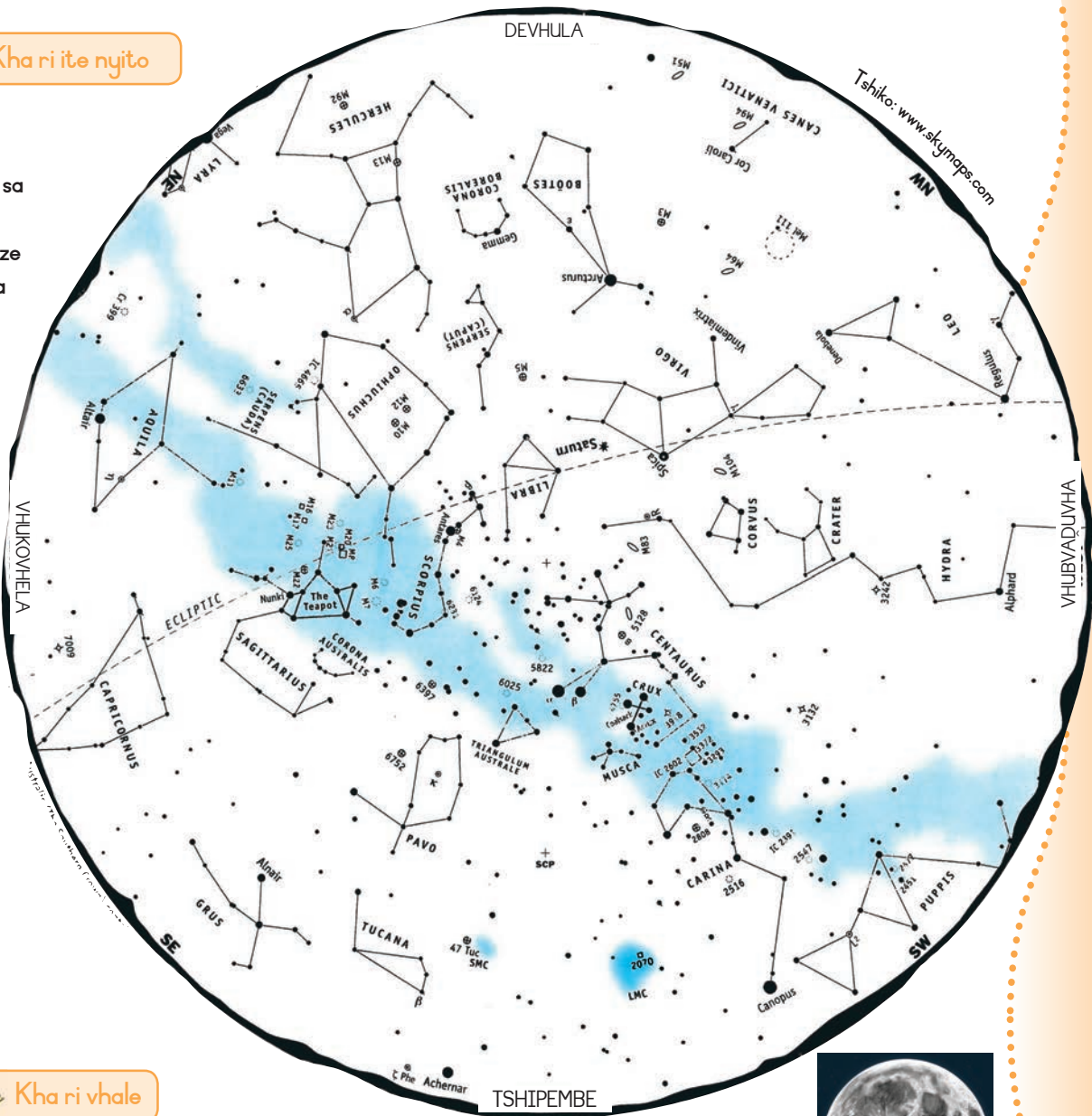

Thelesikoupu

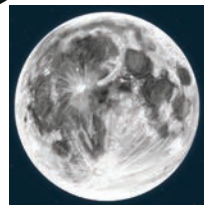
Kha ri ite nyito

Shumisani mepe uyu wa naledzi u sa konqi na thotshi swiswini ni lingedze u wana zwigwada zwa naledzi. Swayani naledzi dzothe dzine na kona u dzi vhona kha mepe wa naledzi nga thiki (✓).

Kha ri vhale

Namusu ri na thelesikoupu dzi re nthantha tshikhalani dzine dza kona u ri rumela zwifanyiso zwa fhethu hu re kulekule hune ra si kone u hu vhona ri fhano fhasi shangoni. Tsumbo ya thelesikoupu idzi ndi Hubble Telescope, ine ya rumela zwifanyiso zwa u naka zwi no bva tshikhalani. Shango la Afrika Tshipembe lo difhatela thelesikoupu yalo khulwane tsini na Sutherland ngei Kapa Devhula. Vhathu vha no guda nga lindra vha pfi ndi vhagudanaledzi. Vha shumisa dzithelesikoupu kha u guda naledzi. Minwahani i daho, hu do fhatwa thelesikoupu khulwanesa tsini na Carnarvon, Kapa Devhula

Nwedzi u tshi vhonwa nga lito la thelesikoupu

Teacher: _____
 Sign: _____
 Date: _____

Vhaendatshikhalani

Themo ya 3 – Vhege dza 9

Kha ri vhale

Havha vhathu ndi vhone mazhakandila a u enda tshikhalani (u bva kha tsha u la u ya kha tsha monde):

Yuri Gagarin, wa Murashia, o vha ene muthu wa u thoma u mona lifhasi e kha tshierendatshikhalani (nga la 12 Lambamai 1961)

Neil Armstrong wa Amerika (USA) o vha ene muthu wa u thoma we a kanda mavu a riwedzini (nga la 20 Fulwana 1969)

Mark Shuttleworth o vha mudzulapo wa u thoma wa Afrika Tshipembe we a mona lifhasi (Lambamai 2002)

Christa McAuliffe o vha e mudededzi wa u tou thoma u vha muendatshikhalani, fhedzha o vho lovha lu no khaula mbili musi shatili ya tshikhalani, Challenger, i tshi thuthuba (la 28 Phando 1986).

No vha ni tshi zwi divha? Mandla Maseko a no bva Soshanguve ngei Guateng, u do vha ene muthu murema wa Afrika Tshipembe wa u thoma we a enda tshikhalani nge a namela Lynx Mark II Shuttle nga 2015.

Kha ri ambe

Ambani na khonani yanu nga pulanete ine na nga tama u i dalela. Ni nga swikisa hani kha pulanete iyo? Ndi nnyi nahone ndi mini tshine na nga tuwa natsho? Ni todou dala tshifhinga tshingafhani afha fhethu?

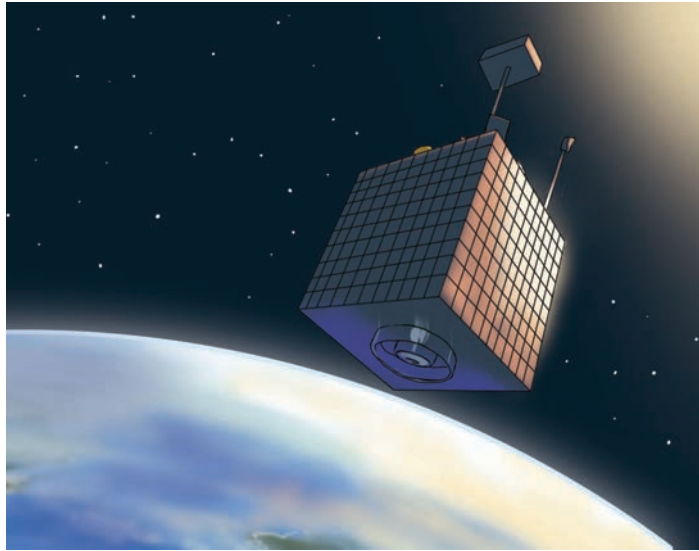

Dzisathelaithi

Kha ri vhale

No vha ni tshi zwi divha uri nwedzi u mona shango? Sathelaithi ndi tshithu tshinwe na tshinwe tshine tsha mona tshinwe, zwino nwedzi ndi sathelaithi ya lifhasi (shango). Ndila ine sathelaithi ya tshimbila ngayo i pfi ndi obithi. Hu na sathelaithi nnzhi dza mafanedza dze dza rumelwa nga vhathu uri dzi mone na lifhasi. Sathelaithi ya mafanedza ya u tou thoma yo rumelwa nga 1957. Hubble Telescope ndi inwe ya sathelaithi dzenedzi. Yunivesithi ya Stellenbosch yo fhata sathelaithi ya u tou thoma ya Afrika Tshipembe, SunSat. Yo rumelwa tshikhalani nga Luhuhu nga 1999. Hu na tshaka nnzhi dza sathelaithi. Dzinwe dzadzo dzi kuvhanganya mafhungomatsivhudzi a zwa tshikhalani, dzinwe sathelaithi ndi dza mutsho, dzinwe ndi sathelaithi dza vhudavhidzani dzine dza rumela zwifanyiso na mafhungomatsivhudzi a no bva kha sia linwe la lifhasi a tshi ya kha linwe. Sathelaithi khulukhulu ndi International Space Station hune khayi ha khou itwa maedza manzhi a saintsi khathihi na u tielela zwithu.

Kha ri ambe

Ambani nga mbudziso idzi ni na khonani dzaanu. Nga murahu ni nga kha di talutshedza kilasi mihumbulo yanu.

- Zwiendedzi zwinzhi zwi na sisiteme dza vhuṭala dza u thivhela vhathu uri vha songo tswa. Sisiteme iyi i shuma nga ndilade?
- Sathelaithi dzi shumiswa nga vhorabulasi. Ni vhona u nga dzi shuma hani?
- Ndi ifhio mishumo miswa ya sathelaithi ine na nga i elekenya?

Kha ri onyolowe

Mudededzi wanu vha do ni fundedza u tamba Vilibolo na Mupandamedzano wa tshimange na mbevha.

Teacher:

Sign:

Date:

48 Maḍuvha a tshipentshela

Themo ya 3 – Vhege dza 10

Kha ri vhale

Maḍuvha a aya maḍuvha a vhurerele a wanala nga deithi dzo fhambananaho ṅwaha muḍwe na muḍwe. Wanani uri ṅaḍwaha a ḍa lini ni ṅwale deithi dza hone aḍho zwikhalani zwe na ṅewa.

Tshivhudzo ya mudededzi: Maḍuvha haya a vhurerele na a tshipentshela a wela fhasi ha themo ya vhuraru. Kha vha shumise awara tharu kha kotara yeneji vha tshi amba nga maḍuvha aya. Zwine vhone vha ita sa kilasi zwi ḍo langwa nga nzulele ya vhaḡudi kilasini yavho siani la vhurerele khathihi na nga pholisi ya tshikolo. Holodei mbili dzi re hone dza phabuliki dzi tea u tḡhonifhiwa nga vhadzulapo vhoḡhe vha Afrika Tshipembe

21 Fulwana: (zwi tshi langwa ngauri ṅwedzi muswa wo no vhoneala naa) ndi u thoma ha ṅwedzi wa Ramadan - ḍuvha la vhurerele la Vhaisilamu. Ramadan ndi tshifhinga tsha u ḍidzima, ha vha na thabelo dza tshipentshela na u vhalwa ha Qur'an.

Deithi:

19 Thangule (zwi tshi langwa ngauri ṅwedzi muswa wo vhoniwa): Eid-ul-Fitr ndi vhuḡambo ha vhurerele ha Tshiisilamu. Ndi vhuḡambo ha u pembela vhatu vho takala fhedzi hu na tshirunzi hu tshi pembelelwa u guma ha u ḍidzima ha ṅwedzi woḡhe ha Ramadan. Mudzimu u a khoḍiwa, vhashai vha a londiwa khathihi na u dalela dzikhonani na mashaka.

Deithi:

Fulwana kana Thangule: Raksha Bandhan ndi vhuḡambo ha Vhahindu. Vhahindu vha pembelela vhushaka vhukati ha khaladzi na khaladzi. Khaladzi wa tshisadzini u vhoḍha rakhi (muḍali wa vhadzimu) kha tshinungo tsha tshanda tsha khaladzi wa tshinnani zwi tshi sumbedza lufuno lune a vha nalwo khathihi na thabelo dza u rabelela khaladzitshinna, na u fulufhedzisa ha u ya nga hu sa fheli uri uyu khaladzitshinna u ḍo dzulela u mu tsireledza.

Deithi:

Thangule kana Khubvumedzi: Krishna Janmashtami ndi vhuḡambo ha vhurerele ha Tshihindu. U bebwa ha Krishna Janmashtami hu pembelelwa nga u ḍidzima. Krishna ndi tshiga tshihulwane kha Tshihindu. Nga ḍuvha ili vhana vha edza zwe Krishna a tḡangana nazwo vhutshiloni.

Khubvumedzi: Pitr Paksha ndi vhuḍwe ha vhuḡambo ha Tshihindu. Vhahindu vha kunguwedza vhomakhulukuku wavho ("pitrs") nga zwiliwa. Deithi:

Fulwana kana Thangule: Tisha B'av ndi duvha la vhurereli ha Tshiyuda. Vhayuda vha a didzima vha tshi lilela u pwashekanyiwa kha Thembele ya u Thoma na ya Vhuvhili ngei Yerusalema, khathihi na u elelwa zwiwo zwe zwa wela Vhayuda nga duvha leneli. Duvha ili li vhidzwa u pfi ndi "duvha li tungufhadzesaho kha divhazwakale ya Vhayuda".

Deithi:

Khubvumedzi: Rosh Hashanah ndi Nwaha Muswa kha Tshiyuda. Ndi tshifhinga tsha u lidzwa ha lunanga lwa thutha (lu no pfi shofar) vha tshi pembelela duvha ili. Vha la zwiliwa zwi no nga maapula o thothiwaho mutolini hu u sumbedza lutamo lwa uri vhutshilo vhu do nambitela (difha) n'wahani muswa.

Deithi:

Khubvumedzi kana Tshimedzi: Yom li da ho fhela maduvha a fumi u bva kha Rosh Hashanah. Ndi lone duvha likhethwakhethwa kha maduvha othe a vhurereli ha Tshiyuda.

Deithi:

9 Thangule: Duvha la Vhafumakadzi la Lushaka – Ndi Holodei ya Phabuliki (la nnyi na nnyi). Nga la 9 la Thafamuhwe 1956, vhafumadzi vha 20 000 vho gwalaba vhe ngei Union Building Pi-ori vha tshi khou lwa na u kombetshedzwa ha Vharema uri vha tshimbile na "basa". Zwe vhafumakadzi vha ita Afrika Tshipembe zwi pembelelwa nga leneli duvha.

1-7 Khubvumedzi: Vhege ya Lushaka ya Abor. Vhathu vha tutuwedzwa u tavha miri.

8 Khubvumedzi: Duvha la Lifhasi la Litheresi. Ili duvha li tsivhudza vhathu nga vhuhulu ha uri vhathu vha gude u vhala.

24 Khubvumedzi: Duvha la Vhufa – Holodei ya Phabuliki. Vhazulapo vhothe vha Afrika Tshipembe vha nga pembelela mvelele dzavho na dza vharwe.

Teacher: _____
Sign: _____
Date: _____

Zwimela – zwine ra wana khazwo

Kha ri vhale

Lifhasi lo dala nga zwi tshilaho. Hu na zwipuka, vhathu, nngu na mahunguvhu, zwimela, zwi no nga mavhele na minengeledzi, na ngowa, dzi no nga magowampengo.

Zwimela zwi anzela u vha na matavhi, maṭari, matsinde na midzi. Zwi pupumisa maluvha, zwa anwa mitshelo i no fara mbeu. Vhunzhi ha zwimela hu na maṭari madala.

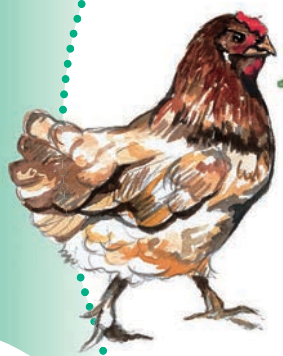

Kha ri ambe

Zwiliwa zwashu zwi bva ngafhi?

Lavhelesani zwifanyiso ni ambe ngazwo ni na khonani yanu. Kha siaṭari li tevhelaho hu na mutevhe wa zwiliwa. Zwihili zwazwo a zwi bvi kha zwithu zwi re zwifanyisoni izwi. Ndi zwihili zwifhio?

No no guda uri zwiliwa zwi bva ngafhi. Wanani uri ni kha di humbula zwifhio.

Kha ri vhale

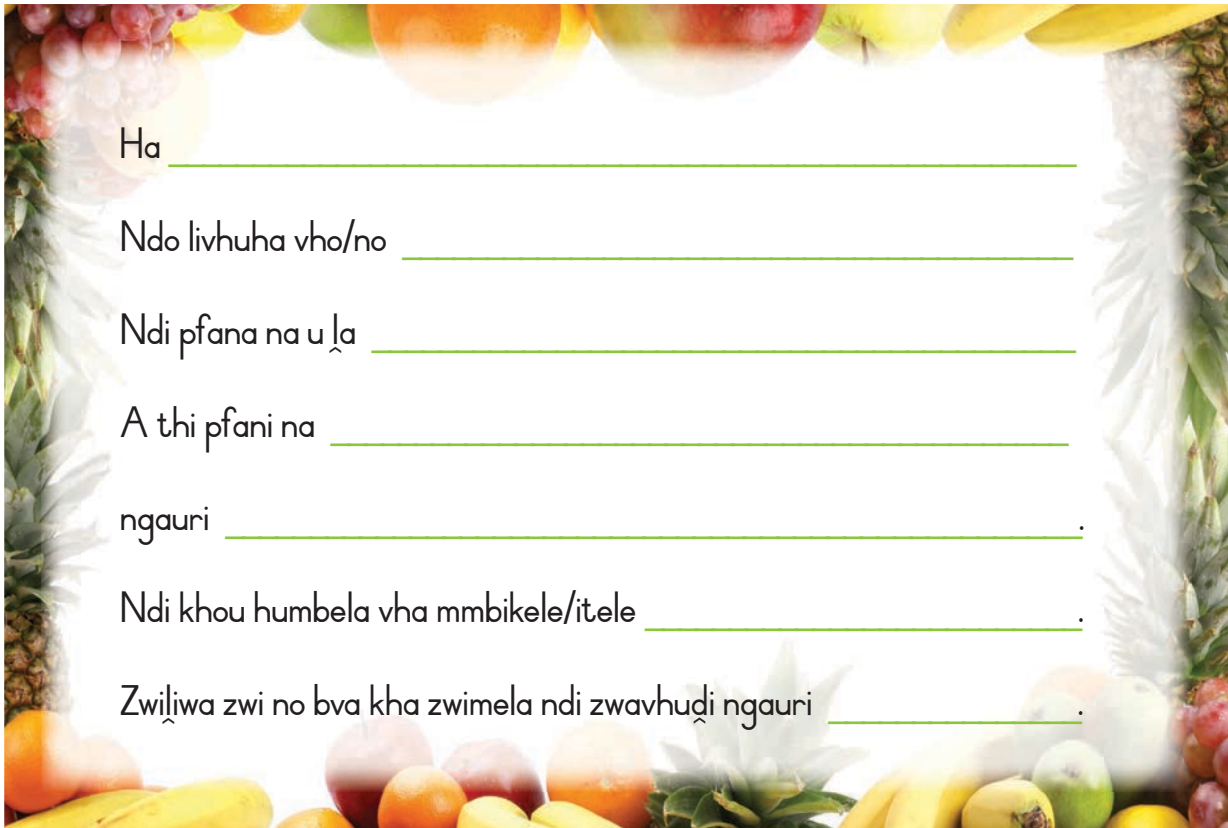
Zwimela zwi ri nea zwiliwa zwa tshakatshaka. Miroho yothe na mitshelo na nduhu/thebvu zwi bva kha zwimela. Zwi ri thusa uri ri dzule ri na mutakalo wavhudi ngauri zwi na vithamini, miminerala, phurotheini, khabohaidirethi, ole na faiba. Na tshokoleithi i itiwa nga nduhu/thebvu.

Kha ri n'wale

N'walelani lu'walo muthu ane a anzela u ni bikela zwiliwa. Shumisani fureme hei. Ni shumise maipfi a no bva kha mutevhe uyu afho lu'waloni lwanu.

mugayo/vhukhopfu vhuswa mafhuri madabula kherotsi botoro ya nduhu
vhurotho khekhe saladi ya lethisi/tshilai maberegisi maapula mabvani/mahabu

Ha _____

Ndo livhuha vho/no _____

Ndi pfana na u la _____

A thi pfani na _____

ngauri _____

Ndi khou humbela vha mmbikele/itele _____

Zwiliwa zwi no bva kha zwimela ndi zwavhudi ngauri _____

Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso izwi ni ambe na khonani yanu nga zwivhumbeo zwine zwimela zwa nga vha nazwo.

Zwimela – u bva kha mphwe u ya kha swigiri

Kha ri riwale

Swigiri ndi tshinwe tsha zwiliwa zwine ra lila uri ri dzule ri na mutakalo. Hu na tshaka dzo fhambananaho dza swigiri. Ri wana swigiri kha mitshelo. Tshifanyiso tshi re nga murahu afho fhasi tshi ni sumbedza masimu a mphwe a re KwaZulu-Natal.

Kha ri vhale

Mphwe dzi na mushumo.

Mphwe ndi tshimela tshilapfu tshi no fana na lusengele. I mela kha kilima ya tiropika. Mphwe dzi pfana na masana na mvula nnzhi. Fhano Afrika Tshipembe vundu la KwaZulu-Natal ndi lone li no tenda u lima mphwe.

Kha ri ite nyito

1. Lavhelesani zwilidzo zwi re zwifanyisoni zwine mudededzi waṅu vha ḁo ni sumbedza.
2. Thetshelesani tshaka dzo fhambananaho dza muzika wa Afrika Tshipembe une mudededzi waṅu vha ḁo tamba. Rerani nga zwi tevhelaho:
  - Mitevhetsindo ya nyimbo
  - Mudivhitho u a ṭavhanya kana u ongolowa
  - Khalo ya muzika
  - Muzika u ni nyanyula hani
  - Ndi zwilidzwa zwifhio zwine na kona u zwi ṭalukanya kha nyimbo idzi

Kha ri onyolowe

Ṭhaphudzani ndila i re wa zwipiringedzi ye mudededzi waṅu vha phula. Mudededzi waṅu vha ḁo ni sumbedza kugidimele kwa mbambe ya milenzhe miraru.

Lavhelesani tshifanyiso tsha mphwe. Wanani zwipida zwi tevhelaho zwa tshimela itshi: tsinde lilapfu, la musuku; matari malapfu, masekene; madungo kha tsinde; tshihunde tsha midzi mavuni
 Mphwe i tea u aluwa minwedzi i re vhukati ha 14 na 24 i sa athu swika u kaniwa. Swigiri i wanala tsideni — ndi sirapu i no namuwa ya buraweni — ine ya si fane na luthihi na swigiri ine ra i shumisa midini yashu!

Kha ri n'wale

Nomborani zwifanyiso zwi tshi tevhekana nga ngona ni tshi sumbedza uri swigiri i bveledzwa nga ndilade.

Materepere a lima masimu.

Tshigayoni mphwe dzi a hamulwa ha bva sirapu ya swigiri.
 Tshigayoni swigiri i a kunakisiwa ya khwiniswa, ya lindela u rengwa.

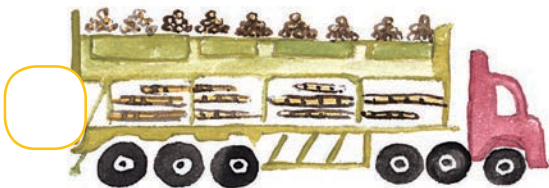
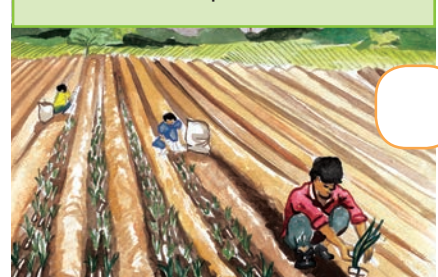

Mphwe dzi a hagiwa dza vho fhiwa kha zwi hule.

Mphwe dzi a sheledziwa

Mutomba wa mphwe u a t'avihiwa.

Mphwe dzi hwalelwa zwigayoni.

Mphwe dzi swika tshigayoni.

Teacher:
 Sign:
 Date:

Zwine lifhasi (shango) la ri nea

Themo ya 4 - Vhege dza I

Kha ri vhale

Kha themo yo fhiraho no guda nga lifhasi. Ndi pulanete ine ri ne ra dzula khayo. Lifhasi li ri fha zwinzhi zwa zwine ra tshila ngazwo.

Hu na luvhamba lwa muya lwo putelaho lifhasi. Ndi hune ha vha na okhisidzheni ine ra i shumisa uri ri tshile.

Luvhamba lwa lifhasi lune ra dzula khalwo lune ra lu vhidza uri ndi "goko", lu na mavu a ntsha ane ra nga a shumisa kha u lima zwiliwa. Luvhamba ulu lwa mavu lu dovha lwa vha na matombo a no fana na thavha dzi re hone. Ndi kha luvhamba lwonolu hune ra wana miminerala i no nga musuku, daimani na pitirolo, khathihi na malasha.

Ri dovha ra wana madanzhe kha luvhamba lwonolu lwa mavu na matombo. Madanzheni aya ri wana zwiliwa zwi no fana na khovhe. Lwanzhe ndi tshithu tshihulwane kha ri ne ngauri zwikepe zwi no tshimbidza thundu na vhathu zwi tshimbila khalwo.

Kha ri ite nyito

Shumisani mafhungomatsivhudzi a re afho ntsha kha u ola tshifanyiso tsha lifhasi. Shumisani zwishumiswa zwinzhi u ya nga hune na kona – penisela, khirayoni, pasitele, inkhi na pennde. Ni humbulevho na u dzhenisa matheriala a no nga zwipida zwa mabambiri, gunubu, khamba dza zwipuka zwa lwanzheni, matari na maluvha o omaho. Shumisani zwishumiswa zwine a ni athu vhuya na zwi shumisa muwe musu, kana ni shumise matheriala nga ndila i re ntswa kha inwi.

Kha ri ambe

Deithi: .....

No guda nga hune zwiliwa zwa bva hone. Inwi na khonani yanu itani thiki (✓) ni tshi sumbedza uri ndi zwifhio kha zwiliwa zwi tevhelaho zwine zwa bva mavuni thwii:

maapula	
bekhoni	
tshisi	
thindi dza nama	
makumba	
fhuri la tshikwashi	
mafhi o vhilaho	
muroho	
maswiri	
maberegisi	
eregisi	

Kha ri onyolowe

- Vhudzulani mapulo baketeni la maḡi.
- Londani tshifhatuwo maḡini lwa mithethe ya 3 ngeno ni sa femi, ningo na maḡo zwi vhe zwo vulea.

Duiteni u nga ni khou bambela khole

- Ganamani ni rahe rahe milenzhe
- Shuvhamani ni rahe rahe milenzhe
- Imani ni tshimbidze zwanḡa u nga ni khou bambela tshanengege.
- Zwino tshimbidzani zwanḡa u nga ni khou ita migado ya zwanḡa.

Talani mutalo u tshi bva kha ipfi liḡwe na liḡwe u tshi ya kha tshifanyiso. Mutevhe we na ita u ni vhudza mini?

Kha ri ḡwale

ḡwalani phara ni i rumele lifhasi ni tshi li livhuha kha zwine la ri fha zwone. Ni dzhenise fhungo lithihi line khalo na fulufhedzisa lifhasi uri ni ḡo li fara zwavhudi.

Kha Lifhasi langa

Ro livhuha _____

_____

_____

Ndi a u fulefhedzisa uri ndi ḡo _____

Teacher:

Sign:

Date:

Lifhasi – U bva kha vumba u ya kha tshidina

Kha ri vhale

Lifhasi li na tshaka dzo fhambananaho dza mavu. Vumba ndi luñwe lwadzo. Ho no fhela zwigidi na zwigidi zwa miñwaha vhatshu vha tshi shumisa mavu a vumba kha u suka zwidina zwa u fhaṭa zwifhaṭo.

Kha ri ite nyito

Olani zwithu zwihili zwine ra nga zwi fhaṭa nga zwidina ni nee nyolo (tshifanyiso) inwe na inwe tshohwana.

Kha ri ñwale

Fhindulani mbudziso idzi.

Ndi nga mini zwidina zwoṭhe zwi si na muvhala muthihi (u no fana)?

Zwidina zwi itwa nga vumba fhedzi?

Kha ri n̄wale

Nomborani zwifanyiso izwi zwi tshi tevhelelana nga ngona ni tshi sumbedza kuforomelwe kwa zwidina.

Hu gwiwa vumba.

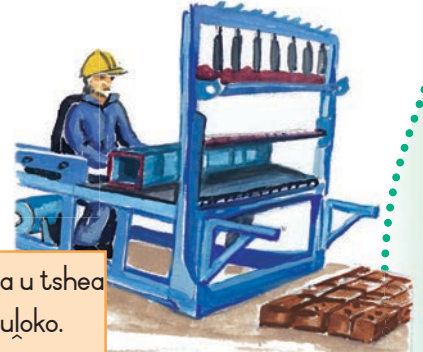

Vumba li a gayiwa la vha lisekene la tanganyiswa na maḍi.

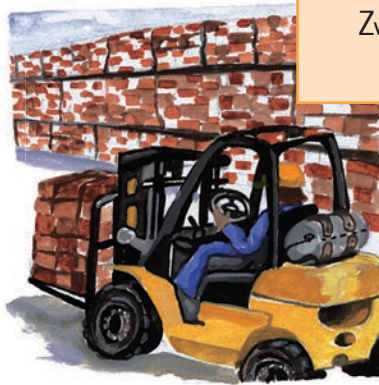

Mutshini u tshea daka la vumba la bva mabannya.

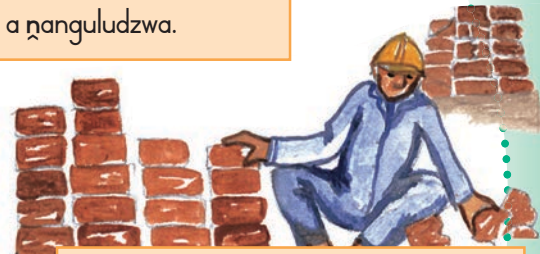
Hu shumiswa mutshini kha u tshea mabannya a vha zwibuḽoko.

Mabuḽoko a vumba a a omisiwa. Zwiḽa zwo omaho zwa vumba zwi a bakiwa honndoni.

Zwidina zwa bviswa honndoni zwi a nanguludzwa.

Zwidini zwi pakiwa n̄tha ha zwiḽwe kha zwiḽake nahone zwo lindela u rengiswa.

Nomborani mafhungo aya a tshi tevhekana nga ngona ni tshi sumbedza kuforomelwe kwa zwidina.

	Musi zwidina zwa vumba zwo no bviswa honndoni, zwi a vhekanywa.
	Vumba li a gayiwa la vha lisekene la tanganyiswa na maḍi.
	Hu shumiswa mutshini kha u tshea mabannya a vha zwibuḽoko.
	Vumba li bwiwa hu tshi shumiswa mitshini mihulu.
	Zwidina zwi thophiwa kha zwiḽhopho zwo lindela u rengiswa.
	Zwiḽa zwo omaho zwa vumba zwi a bakiwa honndoni.
	Daka la vumba li tsheiva nga mutshini.
	Mabuḽoko a vumba a a omisiwa.

Teacher: _____
 Sign: _____
 Date: _____

Zwiwo na zwine ra tea u ita: midalo

Kha ri vhale

Zwiwo

Tshiwo ndi tshithu tshi no itea khathihi fhedzi tshi na bvumo la u tshinyadza kha vhathu na mupo. Tshiwo tshi nga vhulaha vhathu vhanzhi khathihi na u vhangwa tshinyalelo na u phusukanya huhulwane vhukuma. Zwiwo zwinzhi zwi vhangwa nga mupo wone u_{ne}. Tsumbo ndi ya midalo musi ho na mvula khulu. Vhathu na vhone vha a vhangwa zwiwo. Tsumbo ndi ya musi muthu a tshi litsha khandela li tshi duga vhusiku ho_{the} li lo_{the} la vho vhangwa mulilo.

Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso izwi ni ambe ngazwo na khonani ya_{nu}.

Ambani nga zwine na khou vhona tshifanyisoni tshi_{ne} na tshi_{ne}. Bulani uri ndi tshinyalelo dzifhio dzine tshifanyiso tshi_{ne} na tshi_{ne} tsha khou dzi sumbedza. Nwalani mihumbulo ya_{nu}.

Mudededzi wa_{nu} vha do niwala mutevhe wa phindulo dza mu_{ne} na mu_{ne} kha bodo. Dzhenisani phindulo dza vha_{ne} nga inwi kilasini, dzo fhambanaho na dza_{nu}, kha mutevhe wa_{nu}.

Kha ri vhale

Vhalani atikili i tevhelaho ya gurandā i no amba nga tshiwo tsha mudalo. Mudededzi waṅu vha ḑo ni thusa u pfesesa maipfi a no konda. Thomani nga u vhala ni noṱhe. Ni kone u dzula na khonani yaṅu ni vhalele atikili nṱha. Sielisanani u vhala. Vhalani phara nthihi, na khonani yaṅu na ene a vhalevho nthihi.

Mudalotshihadu u vhanga tshiwo

Schmidtsburg

Mugivhela

La 14 Phando 2011

Ho lovha vhatu vha fumimbili ngeno vha fuiṅaṱhanu vho phuluswa mirini na nṱha ha ṱhanga afha kuḑoroboni kwa Kapa Devhula.

Tshiwo itshi tsho bvelela nga murahu ha mvula khulu nga Lavhuṱanu. Yo na u fhira zwe vhatu vha vha vho lavhelela. Yo vha mvula ya maḑumbu ye ya vha i sa athu vhonwa u bva nga 1985. Vhathu vhavhili vho lovha musi vha tshi khou lingedza u pfuka buroho i re ḑoroboni nga mimodoro yavho, mimodoro ya mbo ḑi kumbiwa.

Vhashumi vha zwa shishi vha no bva mapholisani, vhadzimamililo na vha vhpileli vho phulusa vhatu. Mapholisa vha kha ḑi lingedza u wanulusa uri vhatshinyalelwa vhoṱhe vho wanala naa. Vhathu vhanzhi ḑoroboni iyi vho lozwa tshirwe na tshirwe miḑini yavho. Miḑi i re fhethu ho waho tsinitsini na mulambo yo tshinyalelwa vhekuma.

Vharwe vha vhatshinyalelwa a vho ngo thetshesela musi

mapholisa vha tshi vha tsivhudza.

Vhunzhi ha vhatu a vha na zwiliwa na zwiambaro. Vho swielelwa holoni dza dzikereke kana na dzikhonani na mashaka.

Zwi ḑo dzhia miṅwedzi ya rathi u lugisa kana u fhaṱulula zwithu zwoṱhe zwe zwa tshinyadzwa. Vho Meyara vho hambela vhatu uri vha farisane.

Kha ri ṅwale

Vhalani atikili iyi hafhu. Ni kone u fhindula mbudziso.

Ndi kha vundu lifhio he tshiwo itshi tsha bvelela?

Mvula yo thoma nga tshifhingade?

Mvula i a anzela u na kuḑoroboni ukwu?

Ndi nga mini hu na vhatu vhanzhivhanzhi vha si na zwiliwa?

Teacher:

Sign:

Date:

Mulilo

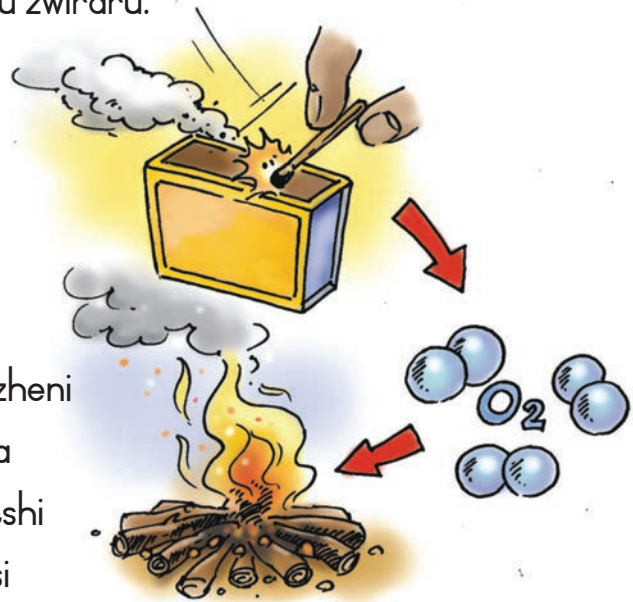

Kha ri vhale

Mulilo u vhangwa nga u t̃angana ha zwithu zwiraru. Zwithu izwi zwiraru ndi

- tshivhaswa tshine tsha duga sa khuni dzo omaho
- mudugudugu u no bva kha laitha kana metshisi
- na gese i re kha mufhe i no pfi okhisidzheni

Hezwi zwithu vhuraru hazwo zwi tea u vha hone nga tshifhinga tshithihi. No vha ni tshi zwi ðivha uri mulilo u nga si duge arali hu si na okhisidzheni?

Kha ri n̄wale

Mudededzi waṅu vha ðo funga khandela vha li tiba nga ngilasi i si na tshithu. Lavhelesani uri hu bvelela mini.

Ndi nga mini zwo bvelela? N̄walani fhungo lithihi buguni yaṅu ya mushumo wa kilasi.

Kha ri ambe

Ni na khonani yaṅu, wanani phindulo dza hedzi mbudziso:

Ndi nga mini mudugudugu wa khandela wo dzima? Ni tea u ðivha phindulo ya mbudziso iyi u itela musi une na vha no tea u dzima mulilo?

Mudededzi waṅu vha ðo thetshesela phindulo dzothe vha nanga uri ndi dzifhio dzine dza vha dzonedzone.

Kha ri ambe

Sa kilasi, ambani uri ndi matheriala afhio ane a duga. Ni kone u amba nga uri ndi zwifhio zwa zwenezwi zwithu zwine zwa wanala midini ya haṅu. Ndi mulaedza ufhio u no kwama tsireledzo kha mulilo, une na ðo tuwa nawo hayani malugana na zwe zwa ambiwa?

Kha ri n̄wale

Nwalani phindulo dzaṅu zwikhalani zwi re kha thebuḷu.

Deithi: .....

Ndi nga mini mulilo u na mushumo kha riṅe

Zwine mulilo wa ri ḡisela	Ri nga zwi shumisa hani
Vhududo	Phindulo yaṅu:
Tshedza	Phindulo yaṅu:

Kha ri vhale

Nekedzani mudededzi waṅu bugu yaṅu uri vha lavhelese phindulo dzaṅu.

Zwiwo zwa mulilo zwi nga vhanga tshinyalelo khulwane na mpfu nnzhi.

Mililodaka i a thusa tshinwe tshifhinga ngauri i thusa uri zwimela zwi simuwe. Fhedzi mililodaka mivhi i a tshinyadza zwimela na zwipuka. I dovha ya vhanga mukumbululo wa mavu na tshikafhadzo ya mufhe.

Zwi a t̄ungufhadza ngauri vhatu vha sa londi vha vhanga mililo ya 9 kha ya 10 (u paḡa 90% ya mililo).

Roḡhe ri tea u guda u thivhela zwiwo zwa mililo khathihi na u ḡivha uri ri tea u ita mini musu wa mulilo muvhi.

Mutukana a re kha tshanda tsha u ḡa a nga welwa nga khombo ifhio? Ndi zwifhio zwe a ita zwo khakheaho?

Kha ri ite nyito

- Gerani zwifanyiso zwa vhatu kha magazini. Itani tshifanyiso tsha kholadzhi tshi no sumbedza miraḡo ya vhatu i tshi khou fhirana.

Teacher:

Sign:

Date:

Phenyo (ngadzi)

Kha ri vhale

Tshiṅwe tshifhinga musi u tshi kwama tshiṅwe tshithu tsha tsimbi sa muhangambwa, u pfa hu na u thathaba hutuku wa pfa na nala dzi tshi tshokiwa nyana. Hezwi zwi itiswa ngauri hu na mudagasi wo fhatelaho muvhilini wanu une wa khou pfukiselwa kha tshithu tsha tsimbi musi ni tshi tshi kwama.

Phenyo dzine ra dzi vhona musi hu na mvula ya mibvumo (mithathabo) dzi fana na zwenezwi. Mudagasi u a fhatela ngomu goleni, wa "pfukiselwa" kha liṅwe gole (tshinyisoni tshi re afho ntsha) kana wa rathiselwa shangoni (tshinyisoni tshi re kha tsha monde).

Muthathabo une na u pfa nga murahu ha lupenyo u fana na u thathaba hutuku he na hu pfa musi ni tshi kwama muhangambwa wa tsimbi fhedzi zwino mubvumo wa hone ndi muhulwane. Nwaha muṅwe na muṅwe, vhatu vha no fhira 30 vha a vhlulwa nga ngadzi Afrika Tshipembe.

Milayo miraru ya mvula ya mibvumo khei.

Musi no hahedzwa nga mvula ya mibvumo, ni elelwe:

- U sa khuda fhasi ha muri kana tsini na luhura lwa tsimbi.
- U sa dzumbama mulindini.
- Arali ni ngomu mulamboni, damuni kana bambeloni, ibvani nga u tṅavhanya!

Kha ri ambe

Ambani na khonani yaṅu nga tshifanyiso itshi. Bulani uri ndi nga mini tshinwe na tshinwe tsha izwi zwiimo tshi na khombo ngomu musi wa mvula ya mibvumo.

Kha ri ite nyito

Lavhelesani hafhu iḷa milayo miraru ya u tsireledzea musi wa mvula ya mibvumo.

Nangani muthihi wayo.

Itani phosiṭara i no tsivhudza vhathu nga u tsireledzea musi wa mvula ya mibvumo.

Phosiṭara yaṅu i tea:

- u vha na maipfi
- u vha na mivhala i no swika mivhili yo fhambananaho
- u ṭavhanya u pfesesea

Kha ri ṭharamuwe

- Shumisani mivhili waṅu kha u edzisela zwiwhumbeo zwa phenyo zwi re kha zwinepe zwi re kha siṭari ḷa 46. Edziselani lwa u thoma nga mithethe ya 10.
- Shandukani ni ye kha u edzisela ha "lupenyo" lwa vhuvhili ni ime mithethe ya 20. Imani no sedzana na khonani yaṅu, ane a ḍo shandukela kha u edzisela "phenyo" dzo fhambananaho. Mu edziseleni zwi tshi nga ni khou mu vhona kha tshivhoni.
- Imani ni noṭhe hafhu.
- Zwino dzinginyisani mivhili yaṅu nga u ṭavhanya ni tshi nga ni phenyo. Dovhololani kuitele ukwu.

Zwi no ḍiphineni nga mutambo wa thenisi i tshi rwela phanda na murahu (sa mulatela).

Kha ri ambe

Ni a vha no tsireledzea arali ni goloini musi wa mvula ya mibvumo? Ambani ngazwo na khonani yaṅu. Nḍadzi i a rwa fhethu huthihi luvhili?

Ambani nga mbudziso iyi ni kilasini.

Teacher:

Sign:

Date:

Mvula ya madumbu na mimuya ya maanda

Kha ri vhale

Vhalani nga zwe Muvhulawa a t̄angana nazwo d̄uvha la mvula ya madumbu.

“Tshiwo tshanga”

D̄uvha lo t̄he makole matswumatswu o vha a tshi khou kuvhangana. Khotsi anga vha dzula vho vhea ndevhe kha radio ye ya vha i tshi khou ri tsivhudza tshifhinga tshot̄he nga mutsho wa mimuya ya maanda na mvula khulu. Mapholisa vha da vha tolela arali hu si na tshi no dina vha ri vhudza zwine ra tea u ita musu wa mvula ya madumbu.

Khotsi anga vha dzhenisa thotshi yavho, radiokhwalwa na mabambiri avho o t̄he a vhone pulasit̄ikini. Mmawe vha paka zwiambaro zwashu ro t̄he zwa maduvha mavhili begeni. Makhulu vha longa philisi dzavho kubegeni kune vha dzula vho ku kungela khunduni. Ra panga maḍi mabodeloni a maḍi e ra vha ri tshi nga kona u hwala.

Khotsi anga vha rema davhi lihuluhulu le la vha lo nembelela n̄ha ha t̄hanga ya n̄du. Ra vala mafasit̄ere khotsi anga vha kona u nambatedza theiphi kha ngilasi khathihi na u ombela mabulannga a tika mafasit̄ere.

Musi hu tshi khou ḍi swifhala hu tshi ya, ya thoma u na nga vhuhali. Muya wa unga u tshi tou zwi ḡanisa.

Zwenezwi maḡi a tshi vho tḡdou pfuka tshiukhuvha tsha vothi la nga phanda, vhashumi vha masipala vha ri disela zwisagana zwa muḡavha na pulasitiki ntswu dze ra shumisa sa madzhasi a mvula.

Ro vha ro tshuwa nga maanda. Ra pfa tḡhanga i tshi dzinginyea nḡdu ya thoma u na hoḡhehoḡhe. Tshifhinga tshoḡhe nga murahu ha miminete nyana u tshi mbo ḡi pfa hu na tshithu tshi khou wa nḡha ha tḡhanga.

Nda pfa hu tshi khou kherulwa tshirwe tshithu ha tevhela mubvumo muhulu wa tshithu tshi no khou thuthuba. Mmaḡoo, nḡdu ya hashu yo vha yo fudululwa tḡhanga!

Ra khurumela aḡa mapulasitiki ro tou khurumela nḡha ha dzitḡhoho ra bva ri tshi shavha afha nḡuni. Ro enda ri tshi tinya zwithu zwe zwa vha zwi tshi khou fhufha. Makoleni hu lailai ya phenyo.

Ra gidima, i tḡafatḡafa (tyafatyafa) matopeni, ri tshi ya holoni ya tshitshavha. Vhunzhi ha vathu vho vha vho no kuvhangana henengei.

Ri tshi vuwa nga tsha matshelo, ra reshwa nga tḡano la tshinyalelo i re nḡda. Khuhu dza hashu dzo vha dzi si tsheeho, kholomo yashu na yone i nga yo vha yo shavha.

Tsho vha tshiwo tshi no shavhisa nahone lo tshinyadza vhukuma dzidoroboni dza tsini na ha hashu. Ro vha na mashudu ro tshila.

Kha ri ite nyito

Itani litambwa la tshitori itshi.

Maipfi a tevhelaho a tḡalutshedza tshaka dzo fhambananaho dza maḡumbu:

Dumbumazikule: muya u re na maanda une wa vhangana tshinyalelo khulu

Tshidumbumukwe (Saikulounu): mimuya i no dzunguluwa nga matungo vhukati ho dzika

Tshidumbumukwe tsha thonado: tshidumbumukwe tshi re na maanda tshi no itea fhethu hutuku

Ni vhona u nga ndi dumbu lifhio le la fuda avha vathu?

Avha vathu vho ita mini sa muḡa kha u ditsireledzela dumbu li sa athu swika?

Teacher:

Sign:

Date:

Midzinginyo

Kha ri vhale

Mudzinginyo u bvelela musi tshipiḁa tsha goko ḁa ḁifhasi (shango) tshi tshi sudzuluwa nga u ḁavhanya tsha dzinginyea kana tsha reremela.

U sudzuluwa ha khathihi fhedzi hu vhanga magabelo a no tshimbila kha goko ḁa ḁifhasi. A enda a tshi dzinginya mavu na zwiḁwe zwithu zwinzhi zwi re khalo. Ndi zwoneha zwenezwi zwine ra zwi pfa na u zwi vhona.

Midzinginyo i a vhanga mpfu nnzhi na mafuvhalo khathihi na u tshinyadzwa huhulu ha zwifhaḁo.

Kha ri vhale

Vhuḁanzi vhuḁwe hu no takadza khovhu malugana na midzinginyo. Dzulani nga zwigwada zwa vhanavhana. Sielisanani u vhalela izwi zwithu nḁha.

- Vhathu vha no hovhelela 10 000 vha vhulahwa nga midzinginyo riwaha muḁwe na muḁwe.
- Vhunzhi ha vhathu vha vhulahwa nga zwifhaḁo zwine zwa vha wela.
- Vhathu vha a vhulahwa na nga u piḁimuwa ha mabama na thavha, mililo, miḁalo na magabelo mahuluhulu a no tevhelela midzinginyo.
- Midzinginyo ya malo kha ya 10 i itea ḁanzheni ḁa Pacific Ocean.
- Midzinginyo i no itea fhasi ha lwanzhe tshirwe tshifhinga i vhanga magabelo mahuluhulu kana tsunami.
- Tsunami dzi a kona u tshimbila dzi tshi pfuka lwanzhe nga luvhilo. Dziḁwe dzi na luvhilo lu no fhira khilomitha dza 960 nga awara dziḁwe dzi a gonya vhunḁha hu no swika mithara dza 15.
- Tsunami khulwanesa yo bvelela nga ḁa 26 ḁa Nyendavhusiku 2004.
- Yo kwama mashango a 11 u mona na ḁanzhe ḁa Indian Ocean.
- Ho dovha ha vha na iḁwe tsunami

- nga ḁa 11 ḁhafamuhwe 2011, Japani.
- Mpfu dzi nga thivhelwa arali vhathu vha nga pulanela zwiwo zwa mudzinginyo. Vha nga dizaina zwifhaḁo zwine zwa tepa zwi tshiya ngei na ngei musu hu na mudzinginyo, vhudzuloni ha u piḁimuwa.
- Nga ḁa 29 ḁa Khubvumedzi 1969 mudzinginyo muhulwane wo dzinginya Ceres, Tulbagh na Wolseley ngei Kapa Vhukovhela.
- Midzinginyo ya lushaka lwo raliho a yo ngo anza fhano Afrika Tshipembe.
- Durban, Pietermaritzburg na Cape Town ndi dzone ḁorobo khulwane dza Afrika Tshipembe hune midzinginyo ya itea tshirwe tshifhinga.
- U bva nga riwedzi wa Luhuhu 2010 vhupo ha Augrabies ngei Kapa Devhula hu pfala midzinginyo miḁuku.
- Hu na zwiḁitshi zwa 26 Afrika Tshipembe zwa u tsivhudza vhathu nga khombo dza mudzinginyo.

Kha ri ite nyito

Deithi: .....

Lavhelesani mepe wa lifhasi. Zwino swayani kana ni riwale zwi tevhelaho kha mepe uyu:

- 1 Lwanzhe lune vhunzhi ha midzinginyo ha bvelela khalwo.
- 2 Dzingu (f'hethu) le khalo ha vha na tsunami khulwanesa nga riwedzi wa Nyendavhusiku 2004.
- 3 Shango le la rwiwa nga tsunami nga la II Thafamuhwe 2011.
- 4 Dorobo khulwane i re Kapa Vhukovhela ine tshirwe tshifhinga ya vha na midzinginyo.
- 5 Dorobo nthihi khulwane i re KwaZulu-Natal ine tshirwe tshifhinga ya vha na midzinginyo.
- 6 Vhupo vhu re Kapa Devhula hune ha vha na minyanyuwo ya mudzinginyo.

Khalarani mepe wothe nga khirayoni.

Teacher: _____
 Sign: _____
 Date: _____

Zwipuka zwine zwa ri thusa: marangaphanda

Kha ri ambe

Lavhelesani zwinepe izwi. Sa kilasi ambani ngauri zwipuka izwi zwi ri thusa nga ndilade.

Kha ri vhale

Kalekale vhathu vho thoma u shumisa mikumba kha u ditsireledza kha muya na phepho.

Nga murahu vhathu vha tumbula uri vha nga kona u shumisa wulu i no bva kha nngu na zwiñwe zwipuka sa llama kha u ita zwiambaro. Zwiambaro izwi zwo vha zwi sa lemeli na hone zwi khwiñe kha mikumba.

Ri suka mikumba ya zwipuka ra ita zwithu zwo fhambananaho zwa mukumba sa bege dza u nembeledza, dziphese na zwienda. Ri dovha hafhu ra wana nama kha zwipuka. Fhedzi hu na vhathu vhanzhi vhane vha si le nama zwi tshi itiswa nga vhurereli havho kana nge vha vhona zwo khakhea.

Miṛwahani ya zwigidi na zwigidi yo fhiraho, zwipuka zwoṭhe zwo vha zwi zwa ḍaka. Musi miṛwaha i tshi ya, zwipuka zwinzhi sa mmbwa, zwimange, nngu, bere na kholomo ho swika he zwa leriswa. Namusi ri vho fuwa zwipuka ri tshi itela u wana zwithu zwo fhambananaho khazwo.

Kha zwivhungu zwa siliga ri wana siliga, ine ra i shumisa kha u ita masila a vhuḍivhuḍi, a vhuṭhuvheṭhuvhe.

Teacher: _____
 Sign: _____
 Date: _____

Zwipuka zwine zwa ri fha zwiliwa kana zwiambaño: ñotshi

Kha ri vhale

Ñotshi dzi ita mutoli na phula dza dovha dza thusa vhalimi uri vha wane mitshelo. Ñotshi dzi tshila zwitshavhani zwi no vhidzwa u pfi ndi phakhoni. Dziñwe dza ñotshi idzi dzi a bva phakhoni dza ya u kuvhanganya mununzwu na muvula maluvhani. Izwi zwithu zwi a vhuiswa phakhoni. Muvula u ñewa vhana vha ñotshi ngeno mununzwu u tshi ita mutoli une wa liwa nga ñotshi khulwane. Ñotshi dzi vhulunga mutoli na mununzwu kha maṭaha (zwigili). Maṭaha a itwa nga phula ine ya bva mivhilini ya ñotshi dzone dzine.

Vhafuwi vha ñotshi vha hamula mutoli une ñotshi dza sa u shumise sa zwiliwa. Mutoli ndi tshiliwa tshi re na mutakalo ngomu nahone ri u ḽa na vhurotho na mukapu.

Ri shumisa phula kha u ita zwithu zwinzhi. Hezwi zwi katela:

- makhandela
- khirayoni
- mapfura a milomo na zwidolo
- u thivhela maḽi kha mikumba
- u pholisha zwithu zwa mikumba sa zwienda
- zwisibe
- pholishi ya fenitsha

Notshi dzi na mushumo vhutshiloni hashu, vhunga dzi tshi thusa uri vhunzhi ha zwimela zwi no ri fha zwiliwa zwine zwa limiwa nga vhalimi, zwi ite mbeu dzi no do disa zwimela zwiswa. Notshi dzi ita uyu mushumo nge dza andadza muvula u tshi rathela kha zwimela zwinzhi musi dzi tshi khou kuvhanganya muvula na mununzvu. Tshivhalo tshi no swika tshararu tsha zwiliwa zwine ra la tshi vha hone nga ntshani ha nyandadamuvula ya notshi.

Fhedziha, miwahani ya zwenezwino, tshivhalo tsha notshi tsho thoma u tsa vhukuma u fhira kale zwi tshi itiswa nga malwadze na nga u shumiswa ha mifafadzelo ya milimo. Ni thanyele notshi. Mbolela dza notshi dzi a vhavha.

Khari n'wale

Zwitamennde izwi ndi zwone kana a si zwone?

Swayani nga thiki (✓) tshibogisini tsho teaho.

	Zwone	A si zwone
Mbolela dza notshi dzi a vhavha.		
Notshi dzi a wisa muvula musi dzi tshi humela phakhoni.		
Vhafuwi vha notshi vha tswela notshi mutoli wadzo wa u fhedzisela.		
Notshi dza u ita mutoli dzo no dowela u tshila na vhathu.		
Mutoli ndi mulimo arali u tshi liwa na zwiliwa zwi no fhisa.		
Phula i a penyisa zwienda zwanu.		
Phula a i koni u thivhela maqi uri a songo nukadza zwienda zwa mukumba.		
Mutoli u a vhavha.		
Tshivhalo tsha notshi tshi khou engedzea.		
Notshi dzi shumisa mutoli sa zwiliwa.		

Teacher:

Sign:

Date:

Zwipuka zwine zwa ri fha zwiḽiwa kana zwiambaro: khuhu

Kha ri vhale

Khuhu dzi wela fhasi ha tshigwada tsha zwivhumbwa zwine zwa vhudziwa upfi ndi zwiḽonihaya.

Ri wana makumba, ḽama, na mathenga kha zwiḽonihaya.

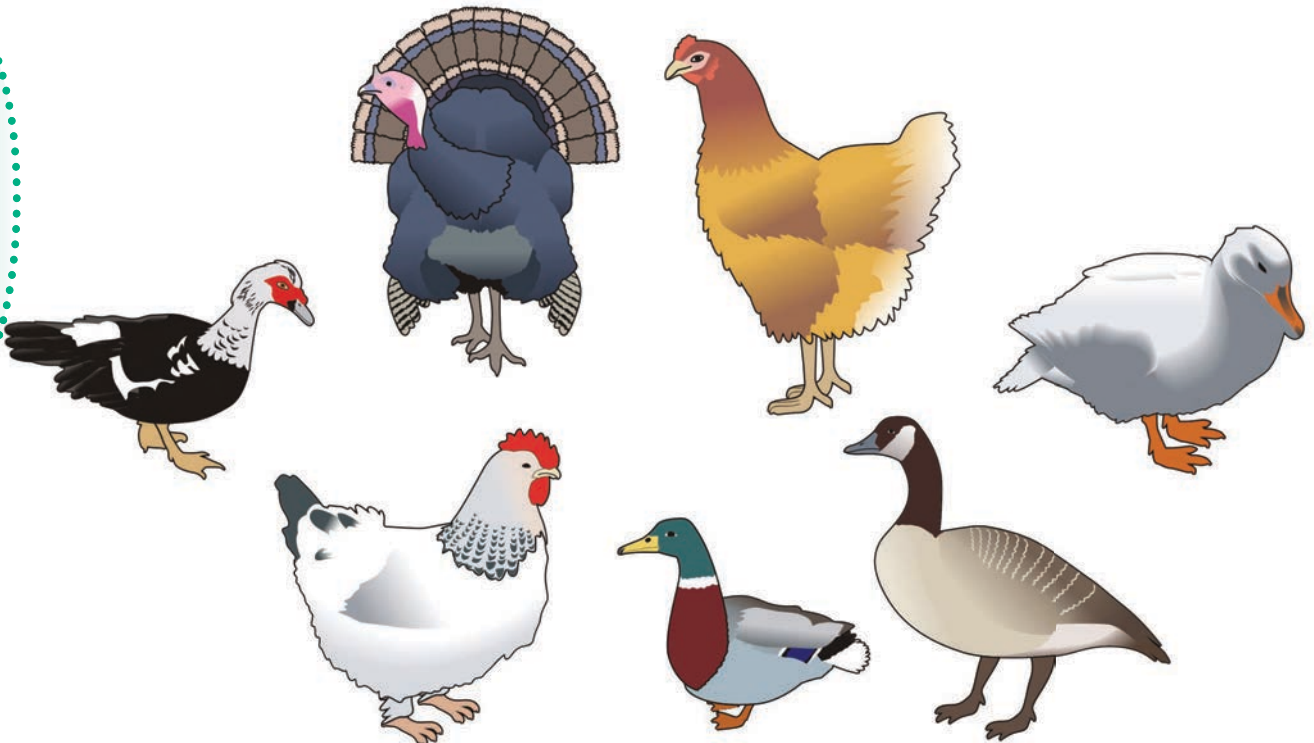
Zwiḽonihaya zwi katela khuhu, magalaguni, zwiivha na khanga, khathihi na masekwa na mabilipili.

Afrika Tshipembe hu na khuhu dzi no swika miliyoni dza 950 dzine dza fuwelwa ḽama na makumba ḽwaha muḽwe na muḽwe. Hetshi ndi tshivhalo tsha vhana vha Gireidi 3 vha Afrika Tshipembe ka100.

Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso izwi ni ambe ngazwo na khonani yaḽu. Ndi zwifhio zwine ra wana makumba khadzo?

Kha ri n̄wale

Lavhelesani zwifanyiso ni tangedzele zwiliwa zwoṭhe zwine ra zwi wana kha khuhu. Ni kone u lavhelesa izwo zwo salaho ni ambe uri zwi bva kha zwipuka zwifhio.

Kha ri ite nyito

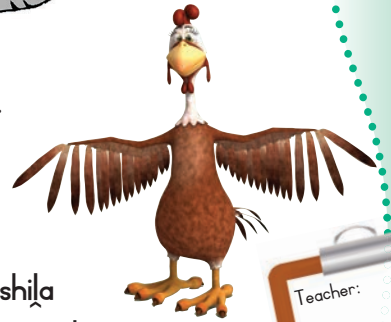
Nangani tshin̄onihaya tshin̄we na tshin̄we tshine na nga kona u tshi vhumba nga mbwindi la mabambiri (paper maché). Ni lavhelese phambano ine ya vha hone vhukati ha muvhala na tshivhumbeo tsha mathenga a tshin̄oni itshi. Ni lavhelesevho na muvhili watsho khathihi na zwipida zwo fhambananaho zwa muvhili. Wanani uri ndi tshipida tshifhio tshine na tama u tshi sumbedzesa (ombedzela)

Kha ri ṭharamuwe

- Ṭharamuwani sa mukukulume u no khou ṭodou lila.
- Phaphathani zwanda zwanu sa phapha dza zwin̄onihaya zwo fhambananaho.
- Tshimbilani sa zwin̄onihaya zwo fhambananaho.
- Tenyamani sa tshin̄oni tsho kavhaho kha darat̄a.
- Khethekanani ni bve zwigwada. Vhar̄we nga inwi kilasini vha re kha tshin̄we tshigwada ndi vhaponnazwin̄oni (magoni, vhurwanzhivha) ngeno vha re kha tshila tshin̄we tshigwada vhe zwikukwana. Magoni a tea u dzhena a tshi khou gidima a tshi tanga zwikukwana, zwanda zwo ṭharamuwa, a khou ṭoda u bata zwikukwana. Zwikukwana zwi shavhela vhukhudoni ha mme azwo. Tshintshanani vhuimo ha kutambe.

Teacher: _____

Sign: _____

Date: _____

Zwipuka zwine zwa ri fha zwiliwa kana zwiambarô: kholomo

Kha ri vhale

Mafhi a bva ngafhi?

Ni a zwi divha uri mafhi a swika hani midini yashu?

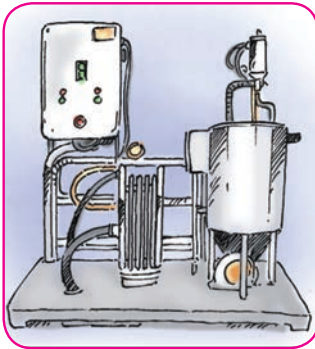
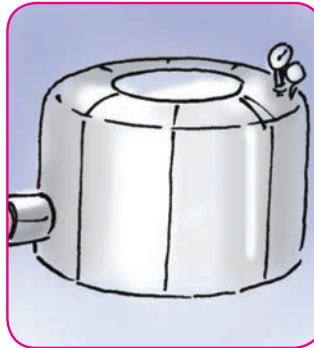
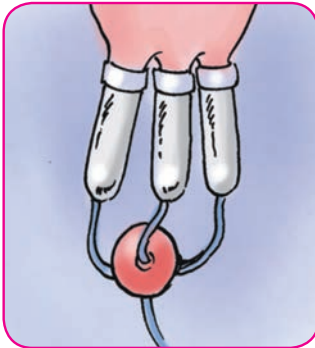
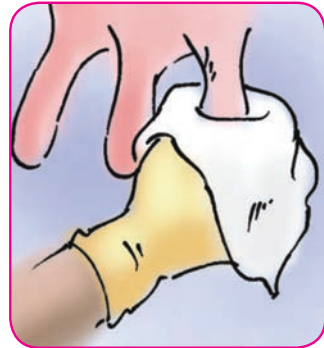
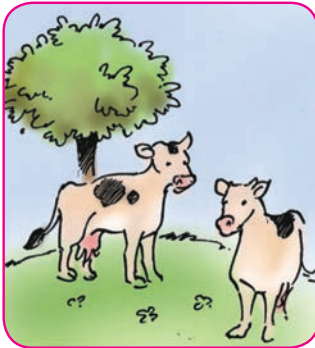
Kha ri gude zwiwe zwinzhi nga mafhi.

Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso izwi ni ambe ngazwo na khonani yanu.

Mafhi ri a wana hani?

Kha ri ambe

Deithi: .....

Mafhi a si tshone tshithu tshi tshothe tshine ra tshi wana kha kholomo. Ndi zwifhio zwiñwe zwithu zwine ra zwi wana kha kholomo?

Sumbedzana kilasi mutevhe wanu.

Kha ri ite nyito

Olani tshibveledzwa tshirñevho tshi no bva kha mafhi kha iñwe na iñwe ya fureme idzi. Nwalani dzina la tshibveledzwa fhasi ha tshifanyiso tshirñwe na tshirñwe tshe na ola.

Empty box for writing

Empty box for writing

Empty box for writing

Empty box for writing

Empty box for writing

Empty box for writing

Empty box for writing

Empty box for writing

Teacher: _____
Sign: _____
Date: _____

Zwipuka zwine zwa ri fha zwiliwa kana zwiambaro: nngu

Kha ri vhale

Wulu

Musi vhuria hu tshi fhela, nngu a dzi tshee na mushumo na madzhasi adzo e a vha tshi dzi dudedza vhuria. Zwinoha ndi tshone tshifhinga tshavhudi tsha u dzi gera. Zwi vhidzwa upfi ndi u vheula. Ri shumisa wulu yadzo kha u ita zwiambaro zwo fhambananaho zwi no ri dudedza. Ri luka dzidzhesi nga wulu, ra tanda wulu ya ita matheriala a vhuphuvhephuvhe a no dudela.

Hu na tshaka dzo fhambanaho dza nngu dza wulu. Tshaka khulwane Afrika Tshipembe ndi Merino, Blinkhaar-ronderib Afrikaner, Dorper na Dormer. Zwinepe zwi re kha siatari ili zwi a ni sumbedza uri nngu idzi dzo tou ita hani.

Lushaka lwa nngu lwa Merino ndi lwone luhulwanesa Afrika Tshipembe.

Blinkhaar-ronderib Afrikaner ndi lushaka lwo khwatshaho lwa nngu dza Afrika Tshipembe. Dzi dzula dzo khwatshaha na u takala naho nzulele i tshi konda.

Lushaka lwa nngu dza Dorper dzi fuwelwa Afrika Tshipembe lwa tshipentshela.

Lushaka lwa Dormer na lwone ndi lwa nngu dze dza aluswa Afrika Tshipembe.

Kubveledzelwe kwa wulu

1. Rabulasi na vhathusi vhawe vha vheula nngu nga zwanda kana nga mutshini.

2. Wulu i vhewa ntsha ha dzitafula uri i nanguludzwe i vheive nga khwalithi (vhudji) na vhulapfu.

3. Wulu i a kwanyiwa ya bva zwithopho ya rengiswa.

4. Wulu i a tanzwiwa uri i kune.

5. Magerelo a wulu a a tanzwiwa uri a ye u tandiwa.

6. Musi i tshi tandiwa, i a tatamudziwa ya lukiwa.

7. Wulu yo luga zwino uri i ye u lukiwa.

8. Tshi tevhelaho ndi u daya wulu.

9. Wulu i shumiswa kha u ita dzhesi.

10. Dzhesi i rengiswa vhengeleni.

Kha ri ambe

Ambani na khonani yanu. Nngu dzi dovha hafhu dza thusa vhathu nga mini?

Kha ri tambe
• Mudededzi wanu vha do ni gudisa u tamba mutambo wa khirikhethe tshukhu.

Teacher:

Sign:

Date:

Zwipuka zwi no ri shumela: mmbwa

Kha ri livhanye

Mmbwa dzi dzhiwa sa zwifuwohaya nahone dzi anzela u tshila ngomu nduni dzashu. Fhedzih, hu na miñwe mishumo minzhi mihulwane ine dza ita. Talani mutalo u tshi livhanya mmbwa inwe na inwe na muñe wayo.

Mmbwa dza mapholisa dzi thusa mapholisa uri vha wane mavemu.

Mmbwa dza u dededza dzi thusa vhatthu vho pofulaho uri vha kone u tshimbila.

Mmbwa dza u lisa nngu dzi ita uri nngu dzi dzule dzi sambini lithihi.

Mmbwa dza u linda dzi ri tsireledza kha mavemu.

Mmbwanzwimi dzi thusa vhazwimi kha u wana zwiñoni kana zwipuka zwe vha thuntsha.

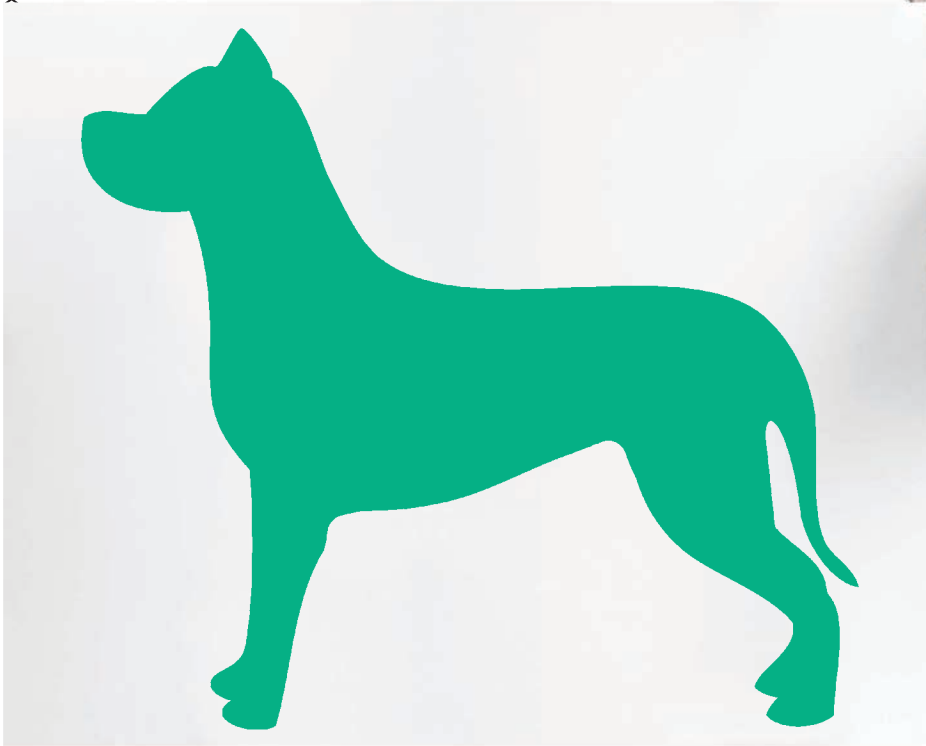
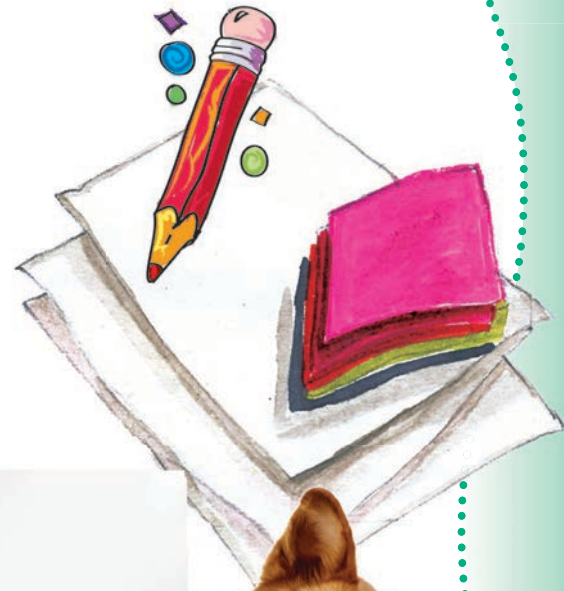
Kha ri ite nyito

Itani tshifanyisomurunzi tsha khonani khulwane ya muthu - mmbwa.

Deithi: .....

Ni tea u vha na:

- mabambiri a mivhala mivhili yo fhambananaho
- tshigero
- penisela
- guluu

- Olani mmbwa khulukhulu kha murwe wa mihwenga ya bambiri. Ivhani na vhuṭanzi uri ni ola hoṭhe kha bambiri ili.
- Zwino gerani mmbwa yaṅu zwavhudi na nga vhudele.
- Nambatedzani mmbwa ye na gera kha lila liṅwe bambiri.
- Olani maṭo, ningo na mulomo u re na maṅo kha mmbwa yaṅu.
- Khavhisani tshifanyiso tshaṅu nga ndila ine na funa. Ni elelwe uri mivhala i no ṭhadulana, tsumbo, mutswu kha wa tshitopana, zwi a shumisana kha u ita tshifanyisomurunzi.

Teacher: _____
 Sign: _____
 Date: _____

Zwipuka zwi no ri shumela: donngi

Kha ri vhale

Donngi dzi di vha dza u thusa vhathu lwa miñwaha ya zwigidi zwa nathi. Dzo di vha dzone dzi no ri thusa u ri hwala khathihi na u hwala thundu dzashu dzi no lemela, dza lima masimu na u kokodza maqi.

Hezwi zwithu zwothe zwi kha di bvelela na namusi. Hu na donngi dza miliyoni dza 41 lifhasini lothe. Hezwi zwi amba uri nwana muñwe na muñwe wa tshikolo Afrika Tshipembe a nga vha na donngi tharu.

Kha ri ñwale

Lavhelesani zwifanyiso ni ñwale fhungo line la ri vhudza uri donngi i re tshifanyisoni tshiñwe na tshiñwe i khou shumiswa kha u ita mini.

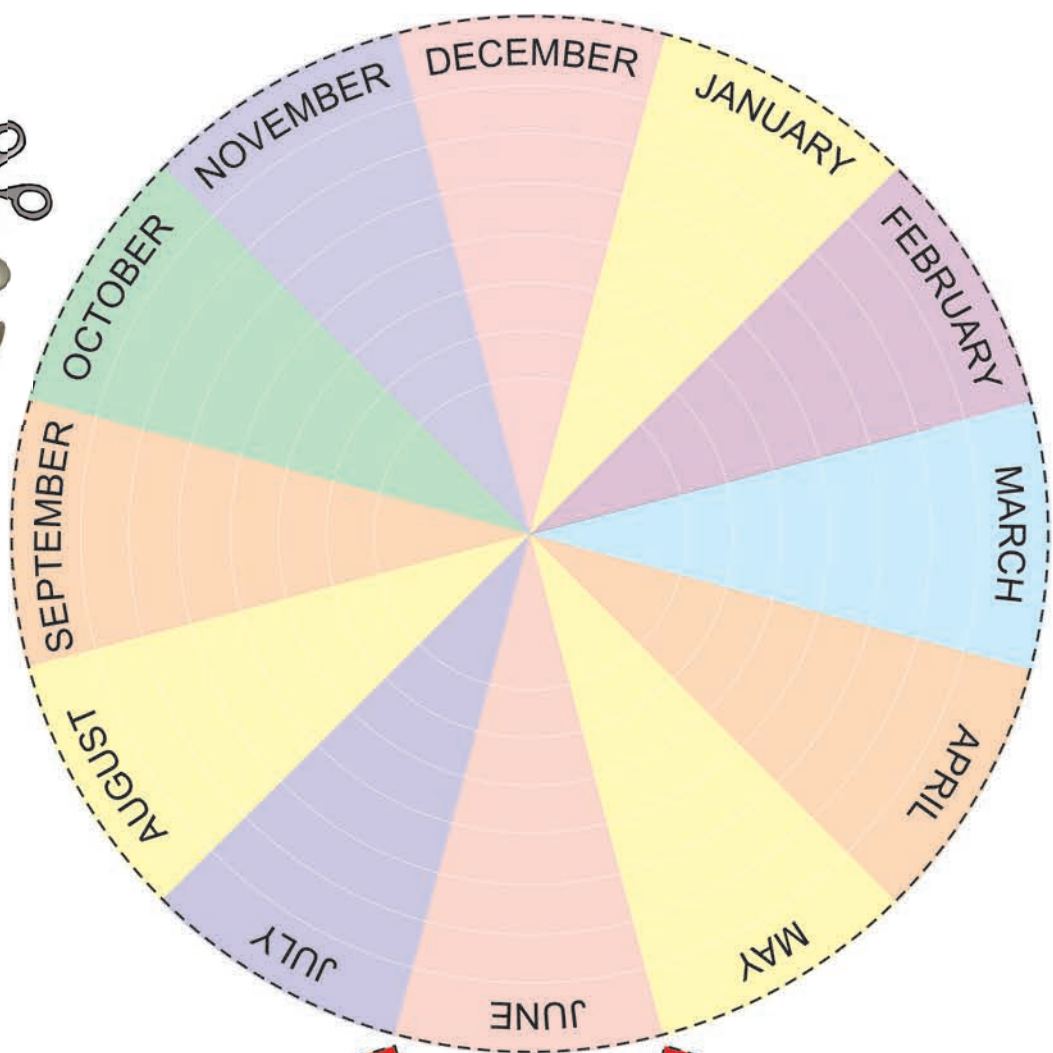

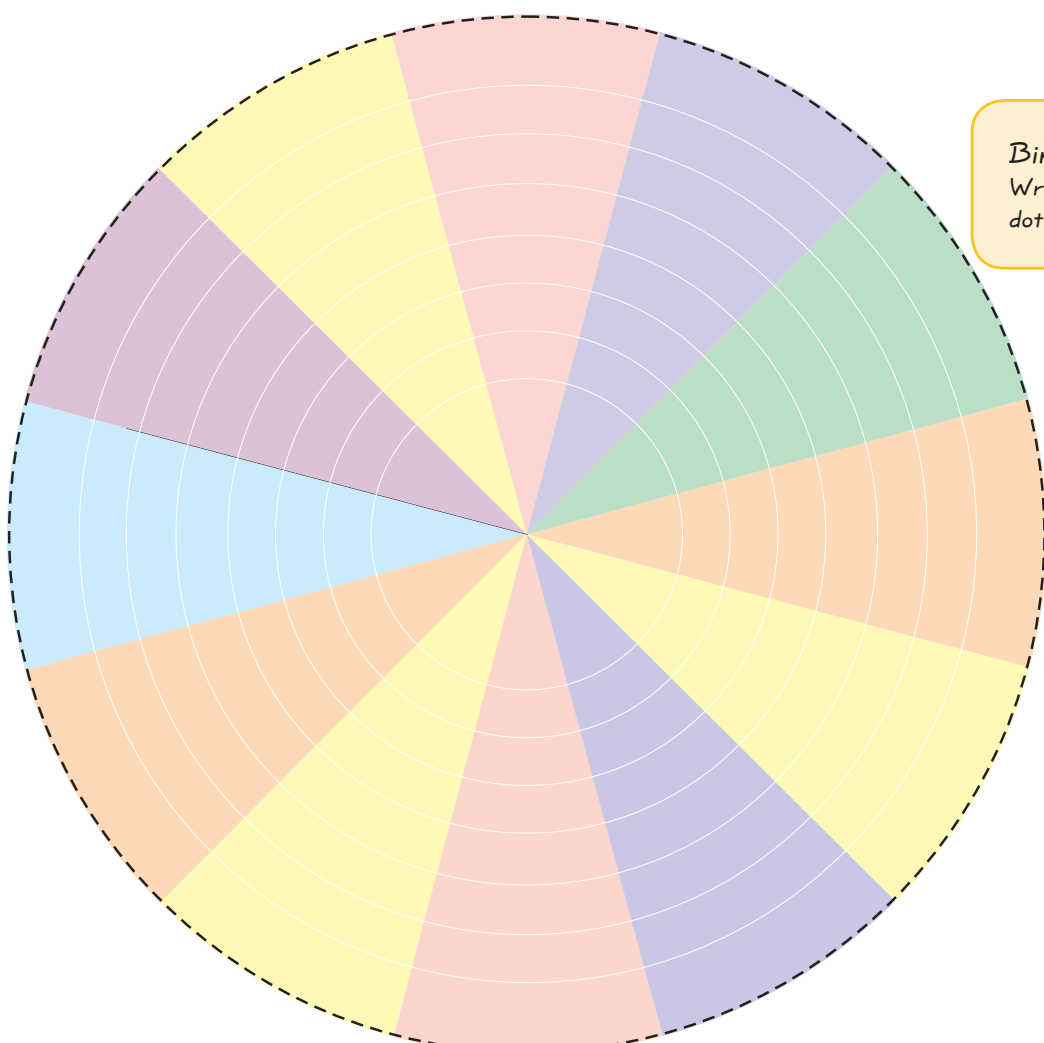

Birthday Wheel:
 Cut out the two circles and the wedge shape. Put the top and bottom together using a split pin. Write the birthdays of your family and friends in the correct months on the birthday wheel.
 On the back you can write the months in your first language.

*Birthday Wheel:
Write the 12 months on the
dotted white line.*

Step 1: Cut all around on the black line

DEF

Four vertical writing cards on a purple background. Each card has four horizontal lines and a blue telephone icon with an envelope icon above it on the right side.

Step 2: Fold on the dotted line

OPQR

Four vertical writing cards on a red background. Each card has four horizontal lines and a blue telephone icon with an envelope icon above it on the right side.

ABC

Step 3: Fold on the dotted line

Step 5: Cut off on the yellow line

Four vertical writing cards on a teal background. Each card has four horizontal lines and a blue telephone icon with an envelope icon above it on the left side.

Step 4: Staple your book in the middle

STUV

Four vertical writing cards on a blue background. Each card has four horizontal lines and a blue telephone icon with an envelope icon above it on the left side.

KLMN

Handwriting practice box with four horizontal lines and a telephone and envelope icon on the right.

Handwriting practice box with four horizontal lines and a telephone and envelope icon on the right.

Handwriting practice box with four horizontal lines and a telephone and envelope icon on the right.

Handwriting practice box with four horizontal lines and a telephone and envelope icon on the right.

Handwriting practice box with four horizontal lines and a telephone and envelope icon on the right.

Handwriting practice box with four horizontal lines and a telephone and envelope icon on the right.

Handwriting practice box with four horizontal lines and a telephone and envelope icon on the right.

Handwriting practice box with four horizontal lines and a telephone and envelope icon on the right.

GHIJ

WXYZ

Handwriting practice box with four horizontal lines, a telephone icon on the left, and an envelope icon on the right.

Handwriting practice box with four horizontal lines, a telephone icon on the left, and an envelope icon on the right.

Handwriting practice box with four horizontal lines, a telephone icon on the left, and an envelope icon on the right.

Handwriting practice box with four horizontal lines, a telephone icon on the left, and an envelope icon on the right.

My Telephone and Address Book

This book belongs to: _____